

מילוט וגלות: הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים

לואיס רוניגר* ומריו שניידר**

תקציר. מאמר זה מתמקד בניתוח פרשת הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים. הוא בוחן את תהליכי קבלת החלטות בשטח ובישראל, ביחס לשאלה אם מוסדות המדינה והסוכנות היהודית ושליחיהם בדרום אמריקה עמדו בפועל במחויבות לסייע ליהודים במצוקה. מיקוד זה מעמיד את המאמר בצומת של שני תחומי מחקר: האחד הוא מחקר מתרחב על היחסים המורכבים הקיימים בין מדינות לאום לבין פזורות, ובמסגרתו מאמץ המאמר את זווית הניתוח הכפולה של המטפלים בנרדפים ושל אותם האנשים שלבוכה האיום על חייהם או על שלומם הגופני החליטו להסתייע בגורמים הישראליים. האחר נוגע במורכבות של תהליכי קבלת החלטות בגופים ציבוריים וממשלתיים ובמורכבותה של היוזמה האישית בשטח לנוכח מצבים חדשים ובלתי צפויים. מניתוח אופני הסיוע ומבחינת מאגר הנתונים על הנמלטים עולה במלוא משמעותה סוגיית הוזהות היהודית והדרכים שבהן שליחי הסוכנות ומשרד החוץ פירשו וניווטו את הוזהות הזאת, לצד אינטרסים, מחויבויות סותרות, אילוצים וסיכונים, אשר ליוו את מלאכת המילוט של הנרדפים בארגנטינה, מדינה שישראל קיימה אתה יחסים דיפלומטיים ומסחריים תקינים.

מאמר זה מתמקד בניתוח פרשת הנמלטים מרדיפת שלטון הגנרלים בארגנטינה בשנות השבעים. הוא בוחן את תהליכי קבלת החלטות בשטח ובישראל, ביחס לשאלה אם מוסדות המדינה והסוכנות היהודית ושליחיהם בדרום אמריקה עמדו בפועל במחויבות לסייע ליהודים במצוקה, ובאיזו מידה אימצו שיקולים אשר חייבו שיתוף פעולה עם שלטון הגנרלים בארגנטינה.

מיקוד זה מעמיד את המאמר בצומת של שני תחומי מחקר. האחד, מחקר מתרחב על היחסים המורכבים בין מדינות לאום לבין פזורות. מחקר זה מצביע על תהליכי בידול

* המחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים

** המחלקה למדע המדינה, האוניברסיטה העברית בירושלים

עבודה זו נתמכה על-ידי מכון אשכול לחקר החברה, הכלכלה והמדיניות לישראל, וקשורה לפרויקט על גלות פוליטית באמריקה הלטינית בתמיכת מכון טרומן למחקר למען קידום השלום. אנו רוצים להודות לדני רקנטי ז"ל על עזרתו, לשולי רוניגר ולשני הקוראים של הגרסה הראשונה על הערותיהם, ולדבי בביסכהן על הסיוע בהכנת מאגר הנתונים.

ומתח, התכנסות והשפעת גומלין בין מדינות-אם, פזורות וקהילות של בני אותו הלאום (co-nationals) לבין המדינות שקהילות אלה חיות ופועלות בהן (Sheffer, 1986); מחקרים אלה דנים במיוחד בסוגיות של ייצוג הפזורה על-ידי אותן מדינות הראות את עצמן כמדינות-אם, עם השלכות לשאלת האחריות והמחויבות ההדדית בין המרכז המדינתי לפזורה; וכן הם דנים ביחסם של אנשי הפזורה אל מדינות-האם, במיוחד מן הזווית של ניהול משא-ומתן על זהות והזדהות קולקטיבית (Harper, אלה באים לידי ביטוי במלוא חריפותם במקרה שלפנינו, שבו חלק מן הקורבנות היהודיים של השלטון הצבאי בארגנטינה מעלים טענות קשות כלפי מדינת ישראל.

בהקשר זה המאמר מאמץ את זווית הניתוח הכפולה של המטפלים בנרדפים ושל אותם האנשים שלנוכח האיום על חייהם או על שלומם הגופני החליטו להסתייע בגורמים הישראליים בעת צרה. סוגיית הזהות והרקע של הנרדפים שמוצאם יהודי אינה מובנת מאליה, שכן מעל הגדרת הזהות הרשמית (היותם אזרחי ארגנטינה ממוצא יהודי), רבים מאותם הנרדפים לא השתייכו למסגרות קהילתיות יהודיות, היו רחוקים מהיהדות, והיו ביניהם שאף סלדו ממדינת ישראל וראו בה מדינה כובשת, המנשלת את הפלסטינים והמזוהה עם ארצות-הברית, השנואה בעיניהם. אך בעקבות הטרור שהפעיל המשטר, כמה מאות אנשים מקרב הנרדפים העדיפו להימלט לישראל מפני האיום הקיומי בארגנטינה. בהקשר זה עלתה במלוא משמעותה סוגיית הזהות היהודית, והדרכים שבהן שליחי הסוכנות ומשרד החוץ פירשו וניווטו את הזהות הזאת, לצד אינטרסים, מחויבויות סותרות, אילוצים וסיכונים, שליוו את דרך מילוטם של הנרדפים מארגנטינה – מדינה שישאל קיימה עמה יחסים דיפלומטיים ומסחריים תקינים.

גוף המחקר השני, שעבודה זו מתייחסת אליו, דן במורכבותם של התהליכים שבאמצעותם גופים ציבוריים וממשלתיים קיבלו את ההחלטות לנוכח המצבים החדשים והבלתי צפויים (Cobb & Ross, 1997). סוגיה זו סבוכה במיוחד במקרה של העלייה לישראל – תחום שבו הסוכנות היהודית פועלת בעולם לצד נציגיה הדיפלומטיים של המדינה, ובמקביל לפעילות של גופים ישראליים שונים, שהם בעלי אינטרסים בתחום הסחר והיחסים הבינלאומיים. לנוכח מצבי תמורה, הספרות מדברת על תהליכי קבלת החלטות, המתחילים בדרך כלל בזיהויה ובהגדרתה של בעיה, נמשכים בהעלאת הנושא על סדר היום, או מניעת העלאתו, ומסתיימים בקביעת נהלים וביישום מדיניות (Cobb & Ross, 1997, pp. 3–4). במקרה הנדון מתגלה תזרים שבו זיהוי המשבר והגדרת הבעיה החריפה לא הביאו להעלאת הנושא על סדר היום הציבורי. עם זאת, בשטח טיפלו וסייעו לנרדפים, אם כי מתוך חילוקי דעות ויחסים טעונים בין שליחי המדינה, שליחי הסוכנות היהודית, גורמים ממסדיים בארץ והקהילה היהודית בארגנטינה. במקביל, הובלע הנושא במודע בסדר היום הלאומי, ונחסמה כניסתו למרכז הבמה הציבורית. התהליכים הפרוצדורליים של מילוט ושל מתן מקלט לאסירים שהסכימו לוותר על אזרחותם הארגנטינית הביאו להצלחת חי אדם, אך דרך הטיפול בחלק מן הנרדפים והנעלמים אפשרה לקבע את הנושא ולהשעות אותו במשך שנים. מאמר זה ידון במורכבותם של השיקולים, המאבקים והפשרות שנוצרו בעקבות דרכי טיפול אלה.

שלטון הגנרלים והדיכוי של תושבי ארגנטינה

הכת הצבאית שעלתה לשלטון במרס 1976 רצתה לעצב מחדש ולצמיתות את דמותה של ארגנטינה, בלי הכוחות שכונו בפיה "חתרניים", כלומר, השמאל המרקסיסטי והפרוניסטי. לצורך זה דיכאו את המתנגדים ורדפו אותם בלי רחם. במלחמתם נגד השמאל המהפכני והמגזרים המגויסים מבחינה פוליטית, כוחות הצבא והמשטרה עצרו עשרות אלפי בני אדם, החזיקו אותם בבתי כלא, בלי משפט ומבלי שהשלטונות הודו שמחזיקים באלפי אסירים, חקרו אותם ועינו אותם. ומעל לכל, רצחו בסתר בין 10,000 ל-30,000 אזרחים, והעלימו את גופותיהם.¹ ממדי הדיכוי של שלטון הגנרלים בארגנטינה מוכרים זה כעשרים שנה, הודות לממצאים שאספו ארגוני זכויות אדם בארגנטינה ובעולם. ממצאים אלה זכו בהכרה רשמית בעקבות החזרה לדמוקרטיה ובעקבות פרסום המבוא לדוח של "הוועדה הממלכתית לגורל הנעלמים" (CONADEP) ב-1984, והוצאתו לאור כספר. ספר זה, ששמו לעולם לא עוד, תיעד את הזוועות שביצעו כוחות המשטר נגד מי שנתפסו על-ידם כאויבי החוק והסדר הציבורי.²

עם פרסום הדוח של הוועדה הממלכתית הארגנטינית והפצת הספר, התברר שמפירי זכויות האדם התעללו במיוחד בקורבנות היהודים, הן מהבחינה המספרית והן מבחינת סגנון ההתעללות. מבחינה מספרית, הדבר נבע מייצוג-היתר של היהודים באותם המגזרים שהיו פעילים פוליטית: בתנועות השמאל הרדיקלי והפרוניסטי ובמעגלי התמיכה שלהן בקרב הסטודנטים. אלה היו מגזרים אשר נרדפו במיוחד על-ידי הכת הצבאית. דוח שפרסם מרכז המחקר של דא"א, ארגון-הגג של המוסדות היהודיים בארגנטינה, מצביע על 1,300 נעלמים יהודיים, מספר המבטא ייצוג גבוה הרבה יותר מחלקם של היהודים בכלל האוכלוסייה של המדינה (Informe, 1999; על מספר היהודים ומשקלם באוכלוסייה הכוללת באותן השנים ראו: Schmelz & Della Pergola, 1984).

מבחינת אופי הדיכוי, ההתעללות המיוחדת שעברו הקורבנות היהודים מתקשרת לקיומם של רגשות אנטישמיים, חבויים וגלויים, אשר אפיינו את החברה הארגנטינית, לפחות מתקופת גלי ההגירה ההמונית בשלהי המאה התשע-עשרה ותחילת המאה העשרים. בתקופה זו נהפך השם "רוסים" (rusos) לכינוי גנאי ליהודים, שרבים מהם הגיעו מרוסיה הצארית.

1. הוועדה הרשמית של ארגנטינה לעניין היעלמותם של אזרחים בידי שלטון הגנרלים, המוכרת כ-CONADEP, הצביעה על 8,961 נעלמים (לעולם לא עוד - *Nunca más*). במרוצת השנים נוספו כמה מאות שמות. בגלל חובתם של העדים להופיע לפני הוועדה, ומכיוון שזו ריכזה את עבודתה בכמה מרכזים עירוניים, הוסטה תשומת הלב מקורבנות רבים בערים הקטנות ובאזורי הספר של ארגנטינה. לפיכך, מחוזות קטנים, כמו מחוז Tucumán, מצאו לנכון לפרסם דוח עצמאי ומשלים לדוח הוועדה הממלכתית, לגבי נעלמים של המחוז. מכאן שההערכה השמרנית ביותר טוענת שישנם 10,000 נעלמים, ואילו הערכות מפליגות יותר אומדות את המספר ב-30,000 קורבנות (לרקע נוסף ראו רוניגר ושניידר, 2003).

2. על חשיבותו המעצבת של הספר בתודעה הקולקטיבית ובזיכרון של אותה התקופה יעידו יותר מעשרים הדפסות חוזרות ומאות אלפי העותקים, וכן עובדת תרגומו לשש שפות, כולל פרסום הספר בעברית, בארגנטינה, ב-1999.

עם המהפכה הבולשביקית שם, וזהו היהודים בתודעה הקולקטיבית עם רעיונות המאיימים על הסדר הציבורי של חברה נוצרית-קתולית ושמרנית (Avni, 1995, pp. 197–216; Klich & Rapoport, 1997).

בתקופת שלטון הגנרלים, על רקע המאבק הבין-גושי בתקופת המלחמה הקרה, התגבשו אצל השליטים תפיסת עולם ותוכנית פעולה נגד "האויב הפנימי" – השמאל הרדיקלי ה"חתרני". תפיסה אידאולוגית זו, שזכתה בשם "הדוקטרינה לביטחון לאומי", ניוונה בין היתר מתורות צרפתיות שפותחו במלחמת אלג'יריה, מאינדוקטרינציה צפון-אמריקאית ומהוגי דעות שמרניים קתוליים (García, 1995; Pion-Berlin, 1989; Rein, 2002). נוסף על כך הייתה קיימת נטייה פרו-גרמנית, במיוחד בחיל היבשה הארגנטיני, שרבים מקציניו התגאו במשך עשרות שנים (ואפילו עד שנות התשעים, לאחר החזרה לדמוקרטיה) באופי הגרמני-פרוסי של צבאם.³ מבחינה אידאולוגית, ניכרו השפעות נאציות, כהגותו של אריך לודנדורף (Ludendorff), שספרו המלחמה הטוטלית תורגם לספרדית ב-1941, ושוב ב-1964, ושימש חומר קריאה לאנשי צבא רבים במשך שנים רבות (Ludendorff, 1964; Sznajder, 2003, 153–169).

כל הנטיות הללו יצרו עוינות כלפי "האויב הפנימי", והביאו לכך שבחקירותיהם של אסירים יהודים התעניינו המענים במיוחד בתוכניות "הקיימות" של היהודים ושל ישראל לכבוש את דרום ארגנטינה – תוכנית דמיונית שזכתה בשם "תוכנית אנדיניה".⁴ חששות אלה לוו בגישה של חשדנות כלפי זרים בכלל, וכלפי יהודים בפרט, אשר נחשדו כשותפים במגמה של בגידה באומה הארגנטינית, כך על-פי התסריטים האנטישמיים. תפיסות אלה גררו עמן התאכזרות מיוחדת כלפי אותם אסירים יהודים שאנשי הצבא והמשטרה המופקדים על העינויים ראו אותם כחלק מ"הכוחות החתרניים" (קאופמן, 2003).⁵

3. ראוי לציון הוא Panteón militar, סרט שערך הבמאי אוסולדו באייר (Osvaldo Bayer) הארגנטיני בעבור הטלוויזיה הממלכתית הגרמנית, ובו התפארו בכך קציני צבא בלי כל ביקורת עצמית, בשנות השמונים המאוחרות ובתחילת שנות התשעים.

4. עוד באוגוסט 2003, כמעט עשרים שנה אחרי החזרה לדמוקרטיה, צוטט ראש כוחות הקרקע של ארגנטינה, הגנרל רוברטו בנדיני (Bendini), שלכאורה אמר בנאום שנשא בבית-הספר הגבוה של הצבא שאינטרסים זרים מנסים להשתלט על הפטגוניה ומשאביה. על-פי מקור ההדלפה, בנדיני ציין שאין מדובר באויב מוגדר "לעת עתה", אם כי עוקבים בדריכות אחר פעולות של "קבוצות קטנות של ישראלים, המגיעים כשהם מוסווים כתיירים", וכן אחר ארגונים לא-ממשלתיים (<http://www.radio10.com.ar/interior/home.html>). לנוכח התגובות שנשמעו בעקבות השיפה זו, הכחיש הגנרל שנקב בדבריו בשמן של קבוצות מסוימות (Clarín, 13.9.2003).

5. וכן עדויות שונות בארכיון לתיעוד בעל-פה של המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית בירושלים, כגון עדותו של יעקב גרוסמן על תנאי כליאתו בבתי-סוהר שונים, מיולי 1976 ועד 1981, עדות 216(15), מיום 15 באוגוסט 1990.

מערכת היחסים בין ישראל וארגנטינה

מה עשו מדינת ישראל ומוסדותיה למען הנרדפים? במשך שנים מאז האירועים הייתה תחושה של חוסר התמודדות, והושמעו טענות קשות כלפי ישראל, במיוחד מצד קרובי המשפחה של נעלמי הממשל, אשר האשימו את ישראל בהתעלמות פושעת. העיתונאי הישראלי מרסל זוהר נתן ביטוי לדעות ולתחושות הללו בספר שנשא את השם המתריס שלח את עמי לעזאזל, וכותרת המשנה הייתה, "בגידה בכחול-לבן". ישראל וארגנטינה: כך הופקרו יהודים נרדפי שלטון הגנרלים" (זוהר, 1991; וראו גם את המבט המפוקח והמאוזן של לואיס חיימוביץ', שבתו בין הנעדרים: חיימוביץ', 1990).

ביוני 2000, הלחץ והציפייה המתמשכת של משפחות הנעלמים היהודים הביאו לכינון ועדה ממלכתית בין-משרדית, שהייתה מורכבת מנציגי משרד החוץ ומנציגי משרד המשפטים, ותפקידה היה לברר את גורל הנעלמים היהודים בארגנטינה, לסייע במציאת מקום קבורתם ולהביאם לקבר ישראל. ועדה זו פרסמה את ממצאיה ביוני 2003 (<http://www.jafi.org.il/education/ivrit/argentina/dincomiti.html>), וחשפה שוב תמונה עגומה ביותר של הפרות רבות ובוטות של זכויות אדם תחת הממשל הצבאי. אומנם הוועדה ייצגה תפנית ביחס השלטון בישראל לפרשה זו, אך היא טיפלה באורח חלקי בלבד בתפקידה של ישראל באותה תקופה, שכן נושא זה לא נכלל במנדט הרשמי של הוועדה.

בישראל אין חוק מיוחד או תקנון סדור לגבי מתן מחסה מדיני לפליטים פוליטיים. עם זאת, קיבלה ישראל במשך השנים אלפי יהודים שנרדפו על-ידי השלטונות בארצות מוצאם, או כאלה שהיו זקוקים למקלט מסיבות אחרות. כך היה לגבי שארית הפליטה של יהודי אירופה אחרי מלחמת העולם השנייה; לגבי יהודי ארצות ערב באסיה ובצפון אפריקה, שנפלו קורבן לסכסוך הישראלי-ערבי ונזקקו לארץ מקלט; וכך היה לגבי היהודים בגוש המזרחי ובברית-המועצות, שרבים מהם היו יכולים להיחשב כגולים על-פי קניינה המערביים. ישראל קיבלה את האנשים האלה כעולים במסגרת חוק השבות, אשר קיבל, כידוע, פירוש רחב בכל הנוגע להגדרת מיהו יהודי, ואשר מעניק זכויות אזרחיות ופוליטיות מלאות לעולים מיד עם הגיעם לארץ.

ייעודה המפורש של ישראל כמדינת-יהודים, המשמשת מקלט לכל יהודי בצרה, התחדד על רקע המלחמה הקרה. העמדה הבסיסית של סיוע ליהודים נרדפים טומנת בחובה נקודות חיכוך במישור הבינלאומי. פעולות סיוע למתנגדי השלטון יכלו להיחשב כמעשה עוין מצדה של ישראל כלפי ממשלת ארגנטינה. במקביל, יסוד הסולידריות עם היהודים בצרה הועמד במבחן כאשר ישראל מצאה את עצמה ניצבת עם ארגנטינה באותו צד של המערכת הבינלאומית, ועל רקע הסתייגותם של חוגים ישראלים מהשמאל הרדיקלי בארגנטינה, שהודעה עם העמדות הפלסטיניות.⁶

יחסי ישראל-ארגנטינה התאפיינו בעליות ומורדות (Rein, 2003). לאחר נקודת שפל ב-1960, עם לכידתו של אדולף אייכמן והבאתו למשפט בישראל, היחסים בין שתי המדינות השתפרו באופן משמעותי. בשנות השבעים התקיימו בין המדינות יחסים מסחריים, שכללו מכירת נשק מישראל לארגנטינה ומכירת בשר ארגנטיני לישראל, וביססו יחסים

6. עדות של דני רקנטי, ראש שליח העלייה דאז בארגנטינה, בירושלים, 11 ביולי 2003 (ריאיון שני).

ידידותיים וקרובים ביניהן. נוסף על כך, ברמה הצבאית, הצבא הארגנטיני רחש הערכה לתושייה וליכולות המבצעיות של צה"ל ושל כוחות הביטחון הישראליים.

הדימוי של ישראל כבעלת־ברית קרובה לארצות־הברית חיזקה את הרצון של שלטון הגנרלים לשפר את תדמיתו ומעמדו בזירה הבינלאומית "דרך ירושלים", באמצעות קשרים ידידותיים עם ישראל. ראשי הממשל, שלא דגלו במדיניות אנטישמית מפורשת ורשמית, האמינו שהיהודים בכלל והישראלים בפרט הם בעלי יכולת השפעה בעולם, בכלי התקשורת, בממשל ובכלכלה. המיתוס של היהודי הכול־יכול השתלב היטב עם החששות מפני האויב הפנימי ועם רצונו של השלטון הצבאי להיפטר מבוגדים. מבחינה מעשית, הן הדרגים הגבוהים של שלטון הגנרלים, האמונים על המדיניות הכוללת, והן הדרגים הנמוכים, האמונים על הדיכוי, התקשו להבדיל בין יהודי (Israelita) לישראלי (Israelí), לטוב ולרע. הדיפלומטים הישראלים לא החמיצו הזדמנויות לנצל את הטשטוש זה כאשר העלו בקשות וניסו להשתדל למען נרדפי השלטון (ראו: Senkman, 1995, pp. 287–290).

הגורמים המורכבים שהשפיעו על מדיניותה של ישראל כלפי הנרדפים התרבו עוד יותר על רקע חילוקי הדעות בתוך הקהילה היהודית הארגנטינית. חלק מן היהודים, ובמיוחד הצעירים מביניהם, ראו את עצמם מחויבים למאבק ארגוני כולל למען צדק חברתי ו/או סוציאליזם. כשיהודים אלה נרדפו, היו יהודים שהתגייסו להגן עליהן בצרתם, כמו הרב מרשל מאייר (Meyer) והרב רוברטו גרץ (Graetz). אך יהודים אחרים, וביניהם ראשי ארגון הגג של המוסדות היהודיים, הדאי"א, הסתייגו מהשמאלנים ונסו לצדד בגרסות הרשמיות שהפיצה הכת הצבאית – שמדובר במלחמה חסרת פשרות נגד החתרנים שמאיימים על כולם. מכיוון שנושא היציבות הפוליטית והחברתית היה יקר ללבם, נמנעו ראשי הקהילה ממתחת ביקורת מפורשת על פעילותה של הכת הצבאית בתחום העצורים והנעלמים. ראשי הקהילה היהודית נזהרו לא להאשים את הממשל באנטישמיות, בהנחה כי האשמות כאלה "יעירו את השדים" וייהפכו לנבואה המגשימה את עצמה. הם התרעמו על שליחו של יו"ר הנהלת הסוכנות היהודית בארגנטינה, יצחק פונדק, וניסו להביא להחלפתו, על רקע הדעות שהשמיע פונדק בדבר אופיו האנטישמי של השלטון הצבאי (סנקמן, 1999; וכן עדותו של ישראל אבן־שושן, 11 בנובמבר 1990, המרכז לתייעוד בעל־פה, מס' 216/1).

מורכבות זו באה לידי ביטוי כשנציגייה הדיפלומטיים של ישראל ושליחי העלייה של הסוכנות היהודית נדרשו להתערב ולעזור לנרדפי שלטון הגנרלים, ועמדו בלחצים סותרים מול משימה זו.

המדיניות כלפי הנרדפים הפוליטיים

המוסד המופקד על ניהול ההגירה לישראל הוא הסוכנות היהודית, שפועלת בצורה חוקית בארצות שישאל מקיימת אתן יחסים דיפלומטיים תקינים. בהקשר זה עלתה במלוא חריפותה השאלה, כיצד להתערב למען אנשים שהשלטונות הארגנטיניים רודפים אותם בטענה שמדובר בטרוריסטים ובאנשי גרילה מסוכנים; בעוד הנרדפים טוענים שזוהי רדיפה פוליטית, וכי רבים מהם לא היו מעורבים בפעילויות אלימות, וכל פשעם היה אהדתם לרעיונות השמאל או השתתפותם במעגלים פוליטיים וחברתיים שונים, כגון החוגים הפרוניסטים השמאלניים או החוגים המרקסיסטים על כל גוניהם. העובדה שהנרדפים אשר

פנו לשגרירות ישראל או לסוכנות היהודית היו ממוצא יהודי חייבה התייחסות וסיוע, אך עם זאת נשמר הרצון לא לחבל ביחסים הידידותיים עם שלטונות ארגנטינה. נושא הרדיפה והמילוט, והבאתם של יהודים אלה מארגנטינה ומהארצות השכנות לישראל, נדון בארץ בצורה לא-מלאה, מבלי שהייתה התגייסות מפורשת וגלויה להצלתם במבצע כולל. הסוגיה התעוררה עוד לפני ההפיכה הצבאית ב-1976, על רקע ההפיכה הצבאית בצ'ילה, בספטמבר 1973. שליחים ואנשי משרד החוץ העידו שהתקבלה החלטה להציל יהודים נרדפים, החלטה שהתקבלה ביוזמתו של יגאל אלון, שר החוץ בממשלת רבין הראשונה (1974-1977).⁷ טרם הגענו למסמך כתוב כזה מהדרג הגבוה ביותר, ויש האומרים כי מסמך כזה לא יימצא לעולם, בשל טיב העבודה בצמרת באותן השנים, שהשתתה על הוראות בעל-פה.⁸ עם זאת, על-פי העדויות, השותפים להחלטה זו היו: משרד הפנים, האמון על יישום חוק השבות; הסוכנות היהודית, שאמורה להביא את הנרדפים ארצה; והמשרד לקליטת עלייה, שהיה אמור לסייע בשילובם של הבאים אל הארץ.⁹

ברמה העובדתית, מפלגת העבודה, שהחזיקה בשלטון בישראל עד 1977, הייתה חברה באינטרנציונל הסוציאליסטי. בעקבות ההפיכה הצבאית בצ'ילה, ארגון זה קרא למפלגות החברות בו לפעול בארצן, כדי שממשלותיהן יתנו מקלט לנרדפי הממשל של אוגוסטו פינוש (Pinochet). החלטה זו תורגמה להחלטה ישראלית לקבל מכסה של פליטים פוליטיים צ'יליאנים, רובם יהודים וחלקם לא-יהודים, שישראל קיבלה אותם מתוך הפגנת סולידריות עם שרידי המחנה של סלוודור אינדה (Allende), שחיפשו מקלט מדיני.¹⁰ לנוכח התקדים הזה, נשאלת השאלה מדוע לא הונהגה אותה מידה של נדיבות גם מאוחר יותר, במקרה הארגנטיני. היה אפשר לשער שהמהפך השלטוני בישראל ישפיע, אך מחויבותו המפורשת של מנחם בגין לגורל יהודים בצרה (ראו בהמשך), ובמיוחד מוכנותו של ממשל פינוש להיכנס למשא-ומתן עם האינטרנציונל הסוציאליסטי ועם המפלגה הסוציאל-דמוקרטית הגרמנית, לגבי מתן אפשרות להגליה של מתנגדי השלטון תמורת סיוע כספי,¹¹ מבליטים את העובדה שהגישות השונות של ממשל פינוש ושל שלטון הגנרלים בארגנטינה היו גורם מכריע בהבדל בין שני המצבים.

בארגנטינה הועמק הקיטוב הפוליטי בין כוחות השמאל לימין לקראת 1975, והייתה הקצנה בפעילות האלימה, הן מצד ארגוני הגרילה משמאל, והן מצד הקבוצות הפרה-צבאיות מימין, שרצו לחסל את הגרילה. על רקע האידאולוגיות המנוגדות של תקופת המלחמה הקרה, צעירים יהודים רבים התקרבו אל ארגוני השמאל הפרוניסטי והלא-פרוניסטי,

7. ריאיון עם עו"ד נחום סולן, או פקיד משרד הקליטה ופעיל בשמאל הציוני, 12 באוגוסט 2003; ריאיון עם יהודה דומיניץ, המשנה למנכ"ל מחלקת העלייה דאז, בירושלים, מאי 2003; עדות של פסח זסקין, בארכיון לתיעוד בעל-פה, (216)22, מיום 26 בדצמבר 1990.

8. זו דעתו של מנכ"ל משרד החוץ לשעבר, פרופ' שלמה אבינרי, ירושלים, ספטמבר 2003.

9. ריאיון עם יהודה דומיניץ, מאי 2003.

10. סולן מצייין את הבאתם של כמה עשרות פעילי שמאל לישראל, כולל לא-יהודים, כמו הסופר מנואל ריבאנו (Rivano), שעבר מאוחר יותר מישראל לשוודיה. ריאיון, 12 באוגוסט 2003.

11. שדר שמור מאת שגרירות סנטיאגו אל דסק אמד"ר בנושא "מצב הרדיקלים אחר ההפיכה - התערבות הסוציאל-דמוקרטית והאינטרנציונל הסוציאליסטי", מיום 8.10.1973, גנוך המדינה, ח"צ-5376/22,

התגייסו לעבודת הסברה וחינוך בשכונות העוני ולפעילות תעמולתית, ובמקרים מסוימים אף הצטרפו לארגוני גרילה. התנועות הציוניות-סוציאליסטיות בארץ, ובראשן נוער מפ"ם, החליטו לנסות "להצייל" את אותם היהודים, שהחלו להתרחק מהמסגרות היהודיות והציוניות והצטרפו למאבקם של אזרחי ארגנטינה. נחום סולן, אז נציג נוער מפ"ם בהסתדרות הציונית, מספר שנסע לארגנטינה ב-1975, במימונה של הסוכנות היהודית, ובמשך כשלושה חודשים ניסה ליצור קשר עם הנוער השמאלני הזה. אלה היו צעירים שעזבו את המסגרות הציוניות-הסוציאליסטיות, והצטרפו לתנועות שמאל רדיקליות בארגנטינה, כמו הצבא המהפכני העממי (ה-ERP, ארגון טרוצקיסטי) והמונטונרוס (Montoneros) הפרוניסטים, מתוך מניעים אידאולוגיים, משום שרצו להיות חלק ממאבק כולל למען מהפכה חברתית ופוליטית בארגנטינה. רבים מבין אלה שביצעו את המעבר היו משוכנעים שזהו הצעד הנכון, אך עד מהרה גילו שגם בארגוני השמאל קיימים סממנים של אנטישמיות ודעות קדומות, שכן גם ארגונים אלה התייחסו אליהם כאל זרים. הדבר בלט במיוחד בתנועת המונטונרוס, שהמעגל הפנימי שלה התחנך בבת-י-ספר נוצריים קתוליים (Di Tella, 1998). בכל זאת, אלה שהצטרפו לגרילה הבינו שאם יגלו רצון לעזוב, הדבר יתפרש ככגיחה ויגורר עונשים כבדים, ואפילו עונש מוות. על רקע זה, ניסיונם של אנשים כמו נחום סולן לשכנע חלק מהם לעזוב את ארגנטינה ולעלות לארץ נפל על אוזניים קשובות. סולן סיפר כיצד נסע לאזור ספר במחוז קורדובה (Córdoba), אזור שתנועות הגרילה פעלו בו, הצליח לפגוש כעשרים צעירים שהתרחקו מהציונות, ושכנע שנים-עשר מהם לצאת לישראל.¹²

ההפיכה הצבאית בארגנטינה התחוללה ב-24 במרץ 1976, וסוגיית הסיוע התעוררה מיד. נציגי הסוכנות היהודית וצוות שגרירות ישראל בבואנוס-איירס התחילו לקבל פניות של נרדפים ושל קרובים אשר דאגו לבני משפחתם, באווירת הטרור אשר השתלטה על ארגנטינה לאחר ההפיכה הצבאית. כבר באפריל 1976 נרשמו בשגרירות במונטווידאו שנים-עשר מקרי מילוט של נרדפים ארגנטינים (זדוף, 2000, ע' 3), ובחלוף החודשים הלך וגדל מספר הפונים, כפי שעולה מעדויותיהם של הנציגים הישראלים וממספרם של הנמלטים בפועל במהלך 1976 ו-1977.¹³ נציגי ישראל נדרשו לטפל בפניות אלה. להלכה, יישמו מדיניות שנקבעה בחלונות הגבוהים בירושלים, אך בפועל, פניותיהם של האנשים בשטה, המכוונות לדרגים הגבוהים, הן אשר אתגרו את המערכת והביאו לקביעת נוהלי עבודה מתוך השיטה שהתפתחה. במילים אחרות, דרכי הסיוע והמילוט נקבעו הודות לשליחים המוצבים שם.¹⁴

בפועל התפתחה מעין חלוקת עבודה בין הגורמים הישראלים השונים: השגריר, צוות השגרירות, ואותם שליחי העלייה אשר ראינו את המועמדים למילוט, נוסף על טיפולם

12. ריאיון עם סולן, 12 באוגוסט 2003.

13. ריאיון עם דני רקנטי, בארכיון לתייעוד בעל-פה של המכון ליהדות זמננו, 2/216, מיום 20 באפריל 1990. עדות של רן קוריאל, שהיה חלק מצוות השגרירות בבואנוס-איירס החל ביוני 1976 במשך חמש שנים, אשר ניתנה בירושלים, 12 בספטמבר 2003.

14. הפנייה לשגרירות ישראל נעשתה במקרים רבים לצד פניות לשגרירויות אחרות, או אף בעקבות כישלון פניות אחרות כאלה. אולם בשלב מסוים, לקראת 1978 כנראה, החלו השגרירויות הוותיקות האחרות להפנות יהודים לשגרירות ישראל. לפי קוריאל, היה זה אלן (טקס) האריס (Harris), משגרירות ארצות-הברית, שהתחיל להפנות יותר ויותר יהודים נרדפים אל הנציגים הישראלים בבואנוס-איירס. עדות של קוריאל, 12 בספטמבר 2003.

השוטף במועמדים לעלייה. בהכללה אפשר לומר ששגריר ישראל, רם נירגד, לא סבר בתחילה שמתפקידו לטפל ביהודים הארגנטינים נרדפי הממשל הצבאי, אך עם התרחבות התופעה של הנעלמים והעצורים, גיבשה השגרירות רשימות שמיות, והשגריר ניצל חלק מפגישותיו עם הדרגים הגבוהים של הממשל כדי לבקש מידע על גורל אלה שנעלמו ולהשתדל למען שחרור אסירים. אומנם הצוות הזוטר בשגרירות קיבל את פניהן של משפחות הנעלמים, וערך ביקורים אצל האסירים היהודים שהיה מידע זמין על מקום כליאתם; אך הריחוק שהפגין השגריר נירגד (וגם חלק מהמבקרים הישראלים רמי הדרג) כלפי משפחות הנעלמים יצר במשך הזמן תחושות קשות ועורר טענות כלפי ישראל.

מלכתחילה התגלעו חילוקי דעות בין אנשים כמו דני רקנטי, ראש שליחי העלייה, וכמו יצחק פונדק, נציג יו"ר הסוכנות היהודית בארגנטינה, לבין שגריר ישראל נירגד, שכינה בתפקידו זה עד ספטמבר 1979. חילוקי דעות אלה נסבו סביב סוגיות שונות, כגון השאלה באיזו מידה שלטון הגנרלים הוא אנטישמי. נציג הנהלת הסוכנות, יצחק פונדק, סבר שקיימת סכנה ממשית ומתח ביקורת על ההנהגה היהודית, ואילו השגריר נירגד חבר אל ראשי ארגון-הגג של הארגונים היהודים בניסיונם להמעיט בסכנה (סנקמן, 1999; Barromi, 1995, pp. 325–335).

סוגיה נוספת נגעה להתערבות למען אזרחים ארגנטינים ממוצא יהודי, כפי שבאה לידי ביטוי בטיפול בנמלטים, וכפי שהתבטאה במלוא חריפותה בפרשת החטיפה והמאסר של המישה שליחים ושלושה פעילים ציוניים במחוז קורדובה, ב-22 ביולי 1976. רקנטי הוביל את הקו שחייב התערבות ישראלית באיתורם ובשחרורם של כל השמונה. ואילו השגריר נירגד היה בתחילה מסויג מהתערבות ישראל למען הפעילים הציונים שהיו אזרחי ארגנטינה. רקנטי ואיש צוות השגרירות יצאו למסע איתור במחנות צבא ובבסיסי משטרה, מסע חיפושים "רובין-הודי", שהוכתר בהצלחה והוביל למחאה רשמית מצד מדינת ישראל ולשחרור השמונה כעבור שלושה-עשר יום. סיומה המוצלח של הפרשה ביסס את זכות העמידה הישראלית למען יהודי ארגנטינה. מקרה זה היה הראשון שבו שלטונות ארגנטינה הכירו בלגיטימיות של פנייה ישראלית למען אזרחים עצורים ממוצא יהודי (locus standi) (Barromi, 1995, pp. 348–351; עדות של דני רקנטי, 7 ביולי 2003). במקביל, מקרה זה חייד את חילוקי הדעות שהתגלו עוד קודם לכן בין השגריר לשליחי הסוכנות היהודית, באשר לטיפול באזרחי ארגנטינה אשר ביקשו להימלט, מכיוון שחששו מזרועות הביטחון של השלטונות, אשר ראו בהם אלמנטים חתרניים.

מתוך התשקופת (פרספקטיבה) של התורה העוסקת בקביעת סדר היום במנהל ציבורי, אפשר להבין כיצד מצב זה העצים את הצורך להתייחס לנושא בהקדם, כדי למנוע את התקבעות ואת התרחבותו (Cobb & Ross, 1997, pp. 3–4). חילוקי הדעות חייבו ברור וגישור בירושלים, והובילו לסדרת פגישות, בחודשים יוני ויולי 1976, בין נציגי משרד החוץ, הסוכנות היהודית ונציגי משרדים אחרים, כמו משרד הפנים ומשרד הקליטה, במגמה לגבש נוהל טיפול מוסכם. בין היתר עלה נושא בני המשפחה הלא-יהודים של חלק מהנרדפים. הוחלט לא לעכב את עלייתן של משפחות כאלה לישראל, מתוך הנחה כי "העלאת אחד מבני הזוג עשויה להקל על שחרורו/ה של בן/בת הזוג העצור/ה"¹⁵.

15. זיכרון דברים סודי, שכתב יהושע וולברג, ראש הדסק לענייני אמריקה הלטינית, ובאישור יהודה דומיניץ, המשנה למנכ"ל במחלקת העלייה של הסוכנות היהודית, מיום 11 ביולי 1976.

כך נוסחו הנהלים הנוגעים למילוט של יחידים שחיהם נתונים בסכנה תחת השלטון הצבאי בדרום אמריקה, נהלים שנועדו להסדיר את הטיפול בנרדפים המבקשים לצאת מן המדינה, במגמה לתת אישור רשמי של הדרגים הגבוהים לסדרי הטיפול שנוצרו ב"שטח", וכדי לגשר על חילוקי הדעות שהיו בין הנציגים הישראלים בארגנטינה.¹⁶ הנהלים קבעו שהטיפול יוענק לאותם "יהודים, אשר נרדפים עקב יהדותם או פעילותם הציונית או הפוליטית, ויש איום ממשי על פגיעה גופנית בהם או בבני משפחותיהם". צוין שהנהלה לא יחול על יהודים הנרדפים על-ידי השלטונות בגלל עבירות כלכליות או פליליות אחרות. אך צוין במפורש שיחול הן על יהודים והן על משפחות שאחד מבניהן הוא יהודי. כמו-כן נעשתה הבחנה בין הטיפול בנמלטים שמילוטם כרוך בעבירה על חוקי הארצות לבין נמלטים שמילוטם אינו כרוך בעבירה. בשני המקרים, שליח העלייה היה אמור לתחקר את הפונה, כדי לוודא שהאיש או האישה אכן נרדפים בשל יהדותם או בשל דעותיהם, "ולא עקב מעשים פליליים אחרים". גם כשהמילוט לא היה כרוך בעבירה, נציג העלייה היה צריך לדווח על המקרה לשגריר ישראל באותה הארץ, למחלקת העלייה בירושלים, לקצין הביטחון של הסוכנות היהודית באותה הארץ, ובהיעדרו - ליחידת הביטחון של הסוכנות היהודית בארץ. במקרה של פעילים פוליטיים, כלומר, כשהמילוט היה כרוך בעבירה על חוקי המדינה המארחת, נדרשה הסכמת השגריר. אם השגריר התנגד לביצוע המילוט, היה אפשר להעביר מיד את הבקשה למחלקת העלייה בארץ, לשם החלטה סופית. כמו-כן נקבע כי "בטיפול בדרך המילוט יש לשאוף שמעורבות נציג העלייה תהיה קטנה ככל האפשר, דהיינו שהאיש יימלט בכוחות עצמו תוך סיוע כספי של מחלקת העלייה (ואם אפשר תוך סיוע כספי של ארגון סעד מקומי). בכל מקרה יש לדאוג שלאיש לא יהיו ניירות המעידים שכונת בריחתו היא ישראל, בליט ברירה ובהסכמת השגריר יימסרו לפונה ניירות מעבר ישראליים" ("נוהל טיפול בנמלטים מארצות דרום אמריקה", סעיף 16. ראו גם סנקמן, 1999, ע' 91-124).

מתוך נוסח הנוהל עולה ניסיון לגשר בין כל הגורמים הישראליים הפועלים בשטח. למעשה, הנהלה משקף את חילוקי הדעות (ואינו מבטל אותם), בכך שהוא משאיר את הטיפול בידי שליחי הסוכנות, מתנה את ההליך באישור השגריר (במיוחד בסיוע לאותם מועמדים למילוט המצויים בסיכון גבוה), ובהיעדרו - מעביר את הנושא להכרעת ראשיה של מחלקת העלייה בירושלים. הצורך באישורו של השגריר והעברת המקרים השנויים במחלוקת להכרעה בירושלים היו עלולים להאריך את נוהל המילוט דווקא במקרים שבהם נשקפה סכנת חיים לפונים לסיוע. בתחילת 1978 העריך השגריר שהדיכוי התרופף, ומצא לנכון לדרוש מראשי הסוכנות בירושלים להורות לשליחים בארגנטינה לבדוק בצורה יסודית את זהותם של הנרדפים ואת עברם, ולהתייעץ עם השגרירות.¹⁷ הדעה המחייבת זהירות-

16. "נוהל טיפול בנמלטים מארצות דרום אמריקה", מתוך מסמכי דני רקנטי ז"ל, בלי תאריך, ומתוך העדות של רקנטי, כנראה מחודשים יוני-יולי 1976.

17. במברק פנימי שנשלח על-ידי נירגד ואהרון עופרי, שגריר ישראל באורוגוואי, לענוג (בירושלים) ב-10.2.1978. הועלתה ההערכה שהדיכוי הצטמצם, ומכאן טענה שהסוכנות היהודית יכולה "לטפל בכל מקרה ללא חפזון ב"צורה מסודרת ומבוקרת" (פרט למקרים בודדים). הכותבים מוסיפים כי "במקרים לא מועטים ניצלו המועמדים לעלייה את הצינור המיוחד [המילוט] ללא הצדקה. הערותינו על טיב עולים מסוימים ידועות לכם". המסמך מופיע בסוף הספר של זוהר, 1991.

יתר כלפי הנמלטים ביטאה את האמונה שיש צורך במעטה סודיות, כדי לא להסתבך עם "מדינה ידידותית". טיעונים שונים תמכו בעמדה זו: הרצון לא לסכן את עבודתה הגלויה של הסוכנות היהודית; הרצון לא לפגוע ביחסים עם הכת הצבאית, בזמן שישראל סובלת באו"ם ויחסיה הדיפלומטיים מצטמצמים; הטענה שפעולה גלויה רק תפגע בנרדפים; והטענה שעומות גלוי עם הממשל הצבאי, או ביקורת עליו בישראל ובפורומים בינלאומיים, תעצים את האנטישמיות ותפגע בקהילה היהודית בארגנטינה (Senkman, 1995, pp. 283-324).

בדרגים הגבוהים בישראל שרר יחס דו-ערכי. בדיקת ההתייחסות מוכיחה שישראל תמכה רשמית בטיפול ברמה של הגדרת הבעיה (problem definition), ועם זאת היו מי שהכשילו את הניסיונות להביא את הנושא למרכז סדר היום הציבורי (agenda setting). בין 1976 ל-1981, חברי כנסת ניסו להעלות שמונה הצעות דחופות לסדר היום של הכנסת בנושא הפרת זכויות האדם בארגנטינה. מזכירות הכנסת דחתה את הניסיונות להביא את הנושא לדיון רחב מעל במת הכנסת, והדבר כמעט לא הובלט בזירה הציבורית. בסדרת עדויות שניתנו ב-1990, טענו חברי הכנסת גאולה כהן, דרור זייגרמן ומנחם הכהן שיושב ראש הכנסת דאז, מנחם סבידור, נכנע ללחצים מצד משרד החוץ, שדרש שהנושא לא יעלה למרכז הדיון בבית הנבחרים. דומה שישראל הרשמית התגייסה להשתיק את הניסיונות לגנות את מדיניות הדיכוי של השלטון הצבאי בארגנטינה ולהגדיר אותו כממשל אנטישמי. נרמז כי הדבר יפגע ביכולת לעבוד ביעילות בשטח ולהציל את אלה הזקוקים לסיועה של ישראל (אפל ובכרך, 2002; עדויות במרכז לתיעוד בעל-פה של המכון ליהדות ומנוו, האוניברסיטה העברית, מס' 216)42, (216)40, (216)23).

הדבר תמוה על רקע עדויות מפורשות על ביקורו של מנחם בגין בארגנטינה, ב-1976, לאחר ההפיכה הצבאית וזמן קצר לפני המהפך בארץ. בביקור זה נפגש בגין עם שליחי הסוכנות במפגש סגור, שבו הועלתה לפניו שאלת התפקיד שישראל צריכה לשחק מול נרדפי השלטון ממוצא יהודי. הוא נשאל אם ישראל צריכה, לדעתו, לסייע לשמאלנים, שחלקם פעילים בתנועות המגנות את ישראל מבחינה אידאולוגית ותומכים ברעיונות הנוגדים את הצינונות? מנחם בגין היה החלטי: ישראל חייבת לסייע לכל יהודי נרדף, תהיה דעתו הפוליטית אשר תהיה, והוא הוסיף ואמר כי מצדו אנשים אלה יכולים אפילו להצטרף ל"מצפן" בארץ. "ישראל חייבת להציל אותם", פסק.¹⁸ מאוחר יותר, באוגוסט 1977, הוזמנה לירושלים משלחת רמת דרג של הקהילה היהודית (והשגריר נירגד נלווה אליה), כדי לדווח למנחם בגין על מצבם של היהודים בארגנטינה.

אם כן, כיצד יש להבין את ההשתקה בכנסת בתקופתה של ממשלת בגין? האם יש להבין אותה על רקע חששה של הקהילה היהודית שהדבר יעורר גלי אנטישמיות ופגיעה במעמדה? האם משום שהיהודים שלא נפגעו (שהיו הרוב המוחלט) סברו ששלטון הגנרלים אינו רודף אותם, אלא רק את השמאלנים "עושי הצרות", יהודים כלא-יהודים, וכי אין

18. עדות של דני רקנטי, שהשתתף בפגישה המקורית. ריאיון עם רקנטי בירושלים, ביום 7 ביולי 2003. נראה שבגין דיווח על כך לוועדת העלייה של הכנסת. על-פי מרסל זוהר, וכן בדיווח של שגב מ-1991, בגין מצוטט כך: "בשגרירות שאלו אותי מה נעשה עם השמאלנים. אמרתי: צריך להביא אותם ארצה... נניח שיצטרפו ל'מצפן'. לא נחבב את זה, אבל נקבל. אחרת הם אבודים. הם עוברים עינויי תופת, גם הנערים וגם הנערות."

לקהילה היהודית בארגנטינה כל נגיעה למאבק המתנהל נגד "היסודות החתרניים"? או שמא הכריע הרצון הישראלי לפעול בחשאיות, כדי לא לפגוע בפעילות הגלויה של הסוכנות היהודית בתחום העלייה? ואולי היה חוסר מודעות לממדי הבעיה? ואולי היו אלה אינטרסים כלכליים, ובמיוחד עסקות הנשק עם הממשל הצבאי של ארגנטינה?

אי אפשר להגיע לתשובה חד־משמעית לגבי משקלו היחסי של כל גורם וגורם, לפחות עד שכל הארכיונים ייפתחו לפני החוקרים. אך דומה שהשילוב בין היעדר זעקה בקהילה המקומית שם להיעדר לחץ ציבורי בישראל, לצד רצונם של אנשי השגרירות והסוכנות להמשיך בפעילות גלויה וסמויה, במעטה של יחסים דיפלומטיים ידידותיים, היה מכריע בדחיפת הנושא אל שוליו של סדר היום הציבורי. כאמור, מצב דברים זה הניע את יצחק פונדק למתוח ביקורת חריפה על ראשי הציבור היהודי ועל שגריר ישראל. עם הגיעו לארגנטינה, שלח פונדק דוח שמור, ב־14 בפברואר 1977, לאברהם ארגוב ממחלקת הארגון בסוכנות בירושלים, ובו התלונן ש"בימים אלה, כאשר מרחפת סכנה של ממש על יהדות ארגנטינה, כאשר הנוער היהודי מתוסכל ואינו יודע לאן לפנות, כאשר הפגיעה ביהודים חוזרת ונשנית, מוכיחים הארגונים היהודיים חוסר מנהיגות מדהים. [...] למשפחה יהודית שבנם נהרג או אסור, אין כתובת. הטענה שגורל ילדי היהודים כגורל ילדי הגויים נובעת מפתח וחוסר העזה. לדאבוני טקטיקה זו נתמכת גם על ידי הגורמים הדיפלומטים שלנו".¹⁹ מסלול ההתנגשות של פונדק עם ראשי הדא"א נוצר גם בעקבות ביקורתו על שגריר ישראל, שהיה שותף להשתקה, לדעתו.²⁰ ד"ר נחמיה רוניצקי, נשיא הדא"א, וריקרדו גורדון, מזכיר הארגון, ראו לנכון לשלוח מברק ליו"ר הסוכנות היהודית, יוסף אלמוגי, עם העתק לשר החוץ, משה דיין, שבו גיבו באורח מלא את השגריר והתלוננו על חוסר הדיוק בדבריו של פונדק, "המסכנים את האחדות וסולידריות של העם היהודי".²¹ עמדות אלה לא היו רק תגובת־נגד להתרעות של פונדק. חייבים להביא בחשבון גם את העובדה שיהדות ארגנטינה, שהייתה רגישה מאוד לסכנות הנובעות מחוסר יציבות פוליטית וכלכלית, נשמה לרווחה עם כינון השלטון הצבאי, ששם קץ לשנים ארוכות של התערעות ביציבותה של המדינה.

עלינו לזכור גם את רצונה של ישראל לא לשפוט את ארגנטינה במאבקה בשמאל הרדיקלי, על רקע הזיהוי של השמאל הזה עם אויבי הציונות, לצד המדינות הלא־מזדהות ומדינות העולם השלישי, שהתגייסו בשנות השבעים והשמונים לתמוך בעמדה הערבית ולהביא לבידודה הדיפלומטי של ישראל ולגינויה של הציונות כגזענות. כמו־כן ראוי להדגיש שהגברת המודעות הבינלאומית לפשעיו הנוראים של שלטון הגנרלים הייתה הדרגתית; שהרשויות הארגוניות ניהלו מסע של הפצת מידע שגוי; וכי ארגנטינה טרם איבדה את הלגיטימיות הבינלאומית שלה, כפי שמעיד קיומם של משחקי המונדיאל בארגנטינה, ב־1978.

19. דוח שמור מאת פונדק לאברהם ארגוב; כמו כן, הדבר משתקף בדוח סודי של פונדק לאלמוגי ודולצין, 6 בספטמבר 1977, ודוח שמור לאלמוגי, 12 באוקטובר 1977. הארכיון הציוני, C85/199. אנו מודים לד"ר סנקמן על האפשרות לעיין במסמכים אלה.

20. הוא ביטא רעיונות אלה בהררפות בקול ישראל, ב־30 ביוני 1977, כפי שעולה מהמקור בהערה 19.

21. מברק אל יוסף אלמוגי, מילוי 1977, הארכיון הציוני, C85/199. אנו מודים לד"ר סנקמן על העתק המברק.

סוגיה נוספת, המחייבת מחקר מקיף בעתיד, נוגעת לאינטרסים הכלכליים של גורמים ישראלים, ובמיוחד של תעשיות הנשק בארץ. חוקרים שונים, ובהם באבא וקליין, הבליטו את היחסים הצבאיים ואת מכירות הנשק כגורם ראשון במעלה במדיניות החוץ של ישראל באמריקה הלטינית בשנות השבעים והשמונים (Bahbah, 1986; Klich, 1984, p. 18). עד שיפתחו הארכיונים, עלינו להסתפק בעדויות חלקיות ובניתוח מידע נסיבתי כדי להגיע להערכה זמנית. העלייה המשמעותית ביותר במכירות נשק לארגנטינה ולמדינות אחרות ביבשת חלה בתחילת שנות השמונים; במקרה של ארגנטינה – על רקע האמברגו שהטילה ארצות הברית ב־1978 על מכירות נשק למדינה זו, בשל עברה בהפרות זכויות אדם. בין 1977 ל־1981, בתקופת השיא של הדיכוי בארגנטינה, סיפקה ישראל כ־14% מהיבוא הצבאי של מדינה זו. גרמניה הייתה הספקית הראשונה (33% מהרכישות הצבאיות של ארגנטינה), ובעקבותיה ארצות הברית (17%, למרות האמברגו), צרפת (14%) ואנגליה (12%). ברשימה זו הופיעו גם שווייץ, בלגיה, ספרד ואוסטריה, עם נתחי שוק קטנים יותר. ישראל הרחיבה את מכירותיה ב־1982, כשמדינות המערב הפעילו את האמברגו בצורה יעילה (Bahbah, 1986; Barromi, 1995, p. 348).

פגישותיו של השגריר נירגד עם ראשי החונטה הצבאית והימנעותו מפגישות ישירות עם קרובי הנעלמים יצרו דימוי שלילי אצל משפחות הנעלמים. רבים טענו ששגריר ישראל דאג יותר למכירות נשק מאשר לגורל הנרדפים והנעלמים (זוהר, 1991; קפרא, 1986, ע' 6-9; Rovner, 1990; וכן עדותו של פסח זסקין²²). המסמכים שנחשפו עד כה הם חלקיים, ורק בעתיד נוכל להגיע להעריך בצורה מלאה את תפקודם של אנשי משרד החוץ בירושלים ושל נציגי ישראל בארגנטינה.²³ תכתובת פנימית של משרד החוץ מצביעה על כך שנירגד ניסה לשכנע את הממונים במשרד החוץ בירושלים להשתמש במכירות הנשק כ"מנוף מדיני".

אנו חייבים להשתמש במכירות כמנוף מדיני. לא ייתכן שעתה המגע עם הזרועות (של הכוחות המזוינים) ייעשה במישור מסחרי־טכני בלבד ללא ניצול מדיני. אי לכך, אבקש שתסכמו עם משרד הביטחון שעל מנת שנציגי התעשייה האווירית והצבאית ונספחות צה"ל יקבלו מאיתנו תדרוך מדיני ושלא יפעלו כאן ללא תאום ביניהם עצמם אלא תוך תאום כולל דרכנו. אחרת נחמיץ היתרונות המדיניים הטמונים בקיום העסקאות.²⁴

22. פסח זסקין היה רכז משלחת השומר הצעיר בארגנטינה מאפריל 1977. זסקין טוען כי ההתנערות של השגריר נבעה מאליטיוזם, אשר התבטא גם באי־קיום מפגשים עם השליחים של הסוכנות היהודית.

עדות (216)22 בארכיון לתיעוד בעל־פה של המכון ליהדות זמננו, 26 בדצמבר 1990.

23. אנו ממתנים עתה לאפשרות גישה למסמכים נוספים בגנוך המדינה. ההחלטה העקרונית לאפשר חשיפה של המסמכים הוקפאה בעקבות הוראת מנכ"ל משרד החוץ מינואר עד יולי 2004.

24. מברק מספטמבר 1978, מס' 270, אל מנהל המחלקה לענייני אמריקה הלטינית 2, מאת נירגד/ביירס, ממסמכי איש ותיק במשרד החוץ המעוניין בעילום שם. משרד החוץ השיב שאין להשתמש בנושא הרכש כמנוף מדיני, אלא על־פי סיכום מראש ובמקרים בודדים, ועל־פי הנחיות משרד החוץ (מברק מתאריך 1.11.1978, נ"ר 10). נירגד ראה לנכון למחות: "אינני מבין איך אפשר להימנע מנושא זה בדרגים אלה [במגע עם שלטון הגנרלים] ולמה לא להשתמש בו כמנוף מדיני" (מברק מנובמבר 1978, מס' 41).

יש לשער שנירגד כיוון בכך לא רק לשחרור האסירים, אם כי יש להניח שגם בנושא זה היה אפשר לטפל במעטה של מנוף מדיני. הערכה זו נתמכת בתכתובת פנימית נוספת של השגריר לממונים בירושלים, בעקבות פגישה שקיים באוקטובר 1978 עם ראש הכת הצבאית, הגנרל חורחה רפאל וידלה (Videla). השיחה נגעה בנושא מכירת הנשק הישראלי, שלדברי הגנרל הייתה אמורה להביא להידוק היחסים החיוביים מאוד בין שתי המדינות ובין שני העמים, ונירגד העלה בה גם את נושא העצורים והנעלמים בסמיכות לנושא הנשק: השיחה גלשה לנושאים בילטרליים בעיקר עסקאות נשק. ציינתי שההחלטה על מכירת נשק הייתה קשה ותיאיתי קבלתה כביטוי לקיום יחסים ידידותיים... הנשיא השיב שהמעשים שנוצרו ויווצרו בין אנשי הצבא משתי המדינות יוסיפו להיכרות ולידידות בין שני העמים ושהוא רואה בעסקאות האלה צעד חיובי מאוד. בהקשר ל"יחסים הטובים", עברתי לנושא העצורים והנעלמים. תיאיתי אותו כפוגע בתדמית ארגנטינה בישראל וכהפרעה להתפתחות רצויה ביחסי שני העמים. תיאיתי את הרגישות בישראל לגורל היהודי באשר הוא, הנובעת מניסיון הטראומתי של עמנו וטענתי שקשה מאוד להסביר את המצב בארגנטינה לציבור בישראל. ...לגבי העצורים תהליך המיון והשחרור הוא איטי ואינו משביע רצון. ...לגבי הנעלמים השיב הנשיא שאין לו מה להוסיף על הידוע לי. בעניין העצורים ביקש פרטים. סקרתי את המצב ואת שיחותיי עם שר הפנים ועוזריו. הבטיח לפעול למען גישה גמישה יותר לגבי אלה המעוניינים להגר לישראל. ...אני מכירו כארבע שנים וחשבתיו לאדם הגון. תשובותיו לגבי הנעלמים לא היו של אדם ישר.²⁵

גם ישראל, כמדינות אחרות, לא הצליחה בניסיונותיה לדלות מידע על הנעלמים. ניסיונות ההשתדלות למענם נתקלו בחומה של שתיקה ושל השתקה מצד השלטונות. בתודעה הקולקטיבית של קרובי הנעלמים, ושל הציבור בכלל, הסתירה בין היחסים הדיפלומטיים הקרובים של ישראל עם ממשלת הגנרלים לבין הכישלון באיתור ובחילוץ הנעלמים יצרה פצע שלא הגליד עד עצם היום הזה. אומנם דמויות בולטות מבין קרובי הנעלמים, כמו לואיס חיימוביץ' (שבתו אלהנדרה נחטפה ביוני 1976 ונמנית עם אלה שנעלמו), הכירו במגבלות שיצרה הדיכוי ובחוסר האונים שנוצר לנוכח קירות ההכחשה שהציבו השלטונות לפני כל גורם שרצה לסייע באיתור הנעלמים (חיימוביץ', 1990); אך התחושה שישראל יכלה לעשות יותר, בהתחשב בתושייה וביכולת המבצעית שלה, חוזרת שוב ושוב בטענות ובהאשמות כלפי המדינה ונציגיה. היו שטענו אפילו שישראל העדיפה לשתוק ולא לעשות מאומה, מתוך שיקולים ואינטרסים של מכירות נשק ורווח כלכלי, ובכך זנחה את ייעודה להציל יהודים בעת צרה.²⁶

25. מברק מאוקטובר 1978. אל: ענוג; מאת: השגריר נירגד; הנדון: פגישה עם הנשיא. מהארכיון של דני רקנטי ז"ל. גם השגריר הבא של מדינת ישראל, דב שמורק, המשיך במאמצים אלה. עדות של שמורק, 7 במרץ 2002, במרכז לתיעוד בעל־פה של המכון ליהדות ומגוון של האוניברסיטה העברית, מס' 49(216). וגם אפל ובכרך, 2002.

26. דעות אלה זכו בתהודה מחודשת רבה בעקבות הקרנת הסרט התיעודי Asesino ("רוצח") של הבמאית נורית קידר, משנת 2002, שהוקרן בערוצי הטלוויזיה, בכבלים ובסינמסקים בארץ, במרס 2002.

ניתוחם של העדויות והמסמכים והערכת דרכי עבודתה של הכת הצבאית בארגוניטנה בשנים 1976-1983 יוצרים תמונה מורכבת. יש לשער שלעולם לא תהיה תשובה לשאלה אם היה אפשר להציל חלק מהנעלמים על-ידי מדיניות גינוי והתערבות גלויה ותקיפה נגד השלטונות. רוב העצירים שהוחזקו בבת-סוהר ובמקומות מעצר סמויים, בעוד השלטונות הארגוניטיים מתכששים לקיומם, נרצחו ונהפכו ל"נעלמים" בשנים 1976-1978. הם הושלכו בעודם בחיים למימי נהר לה-פלטטה והאוקיינוס האטלנטי, או הוצאו להורג ונקברו בסתר במקומות עלומים (לפי דוח קונאדפ, מספר הנעלמים היה 4,105 ב-1976; 3,098 ב-1977; ו-969 ב-1978. בשנים 1979-1983 ירדו המספרים ל-181, 83, 19, 12 ו-9. ראו גם: Loveman, 1998, p. 520; Sikkink, 1993, p. 427). לנוכח הלחץ הבינלאומי שהפעילו ארגונים בינלאומיים וממשלו של קרטז בארצות-הברית, החליטה הכת הצבאית "לנקות" את השטח ולהעלים ראיות גם במחיר רצח המוני. תופעה זו אינה מאפשרת לתמוך בטענה שלחץ ישראלי ועימות עם שלטון הגנרלים היו בהכרח מייטיבים עם אותם עצירים-שנעלמו ממוצא יהודי. שגרירי ישראל, רם נירגד ודב שמורק, הציגו לשלטונות רשימות של נעלמים ועצירים שמדינת ישראל מגלה בהם עניין והשתדלותם לא נשאה פרי, אך קרוב לוודאי שהגבירה את רגישותם של השלטונות לקשר בין מדינת ישראל ליהודי ארגוניטנה. ייתכן שהשתדלות זו מיתנה את תגובותיו של הממשל הצבאי לפעילות המקבילה למען האסירים המוכרים, וקידמה את הסכמתם של השלטונות ל"אופציה" (ראו להלן) וכן את הפעילות הסמויה של המילוט.

הטיפול בנעלמים, באסירים וב"אופציה"

מחקרים הראו שהמנהל הציבורי מופעל בדרך כלל לאחר שנושא כלשהו מגיע אל סדר היום הציבורי ומוצא אשנב לקביעת מדיניות (Dery, 2000, pp. 37-48; Nakamura & Smallwood, 1980). המקרה הנדון כאן מבליט תהליך שונה - יישום המקדים את קביעת המדיניות ומעודד אותה, למרות הבלעת ההשפעה הציבורית. הדבר בולט במיוחד בטיפול בנעלמים ובמשפחותיהם. הצוות הזוטר של השגרירות קיבל באורח שוטף משפחות של נעלמים יהודים. מתוך הפניות והמידע שזרם מקרובים וידידים, הרכיבו הדיפלומטים הישראליים רשימות של עצורים שנעלמו וניסו לברר אצל השלטונות מה עלה בגורלם. חייבים להודות שישראל כשלה בהשגת מידע על מקום החזקתם, וגם כאשר הושג מידע כזה והוצג לפני השלטונות, הם הכחישו אותו, המשיכו להפיץ מידע מטעה, והצליחו לשמר את מעטה ההטעיה בזכות אופיו המבוזר והסמוי של הדיכוי (על מסגרות הדיכוי, ראו: Roniger & Sznajder, 1999, pp. 20-38).

יש להדגיש שלא כל העצורים נרצחו. היו גם אזרחים שהיו עצורים עוד מן התקופה שקדמה להפיכה הצבאית, כאשר עדיין ההליכים הפליליים הרגילים פעלו כסדרם, והשלטון הכיר רשמית בכליאתם. במקרים אחרים, השלטונות הצבאיים העבירו עצורים למאסר גלוי, וכך ניצלו חיי העצורים. גם אלה וגם אלה היו במעמד של אסירים תחת סמכותו של נשיא ארגוניטנה (מעמד הקרוי PEN).

הדיפלומטים הישראליים הצליחו לבקר אצל אסירים ממוצא יהודי, ולדבריהם הייתה זו הפעם הראשונה שבה שלטונות ארגוניטנה אפשרו לנציגים דיפלומטיים לבקר אצל אנשים

שלא היו אזרחיה של המדינה המיוצגת.²⁷ במברק שנשלח באוגוסט 1976 אל משרד החוץ בירושלים, סיפר נירגד שנפגש עם סגן שר הפנים, בהמשך לשיחותיו עם שר הפנים ועם ראש השירות לביטחון פנים (SIDE). בתחילה, התנגד סגן השר לביקוריהם של נציגי השגרירות בבתי המעצר. נירגד טען לפניו שאותם עצירים מעוניינים להגיע לישראל, וכי אנשי השגרירות חייבים לראיין אותם. הטיעון התקבל, בתנאי שיפעלו בסודיות, ובתנאי שהדבר לא ייוודע לשגרירויות האחרות.²⁸ כך הצטרפו הצירים למנהיגים יהודים, כמו הרב מאיר והרב גרץ, שביקרו אצל האסירים היהודים. מבחינות רבות, ביקורים אלה היו מעין ביטוח-חיים לאותם אנשים, מכיוון שהשלטונות לא יכלו להתכחש לקיומם, בניגוד ל"נעלמים".²⁹ לכן, ביקורים אלה בבתי-הסוהר היו חשובים ביותר מבחינה מעשית ומוסרית גם יחד, וסייעו להרכבת הרשימות של העצירים, ששגרירות ישראל הציגה את שמותיהם לשלטונות והשתדלה למענם.³⁰ לדברי אנשים ששירתו אז בשגרירות, הם גם ארגנו סיוע כספי למשפחות עניות (בסיועם של מוסדות קהילתיים, כמו AMIA, שתרמו בסתר), כדי לאפשר להן לשהות ליד בתי-הסוהר ולבקר פעם בחודש אצל יקיריהן האסורים.³¹

היו גם מקרים בודדים של מאסרי-בית ושל שחרור על תנאי, שישראל הייתה מעורבת בהם. המקרה הבולט ביותר הוא המקרה של יעקב טימרמן (Timerman), עורך העיתון *La Opinión*, שנעצר ושחרר למאסר-בית בעקבות לחץ אמריקאי ובינלאומי, ובעקבות יוזמות ישראליות סמויות (לגבי נטייתה של ישראל להסוות את תפקידה בארגון יוזמות בינלאומיות, ראו: Barromi, 1995, pp. 330–343). לגבי תפקידם החשוב של הארגונים היהודיים בארצות-הברית ובעולם, לא רק בפרשה זו, ראו: Mirelman, 1995, pp. 239–272). בהמשך אישרו השלטונות את יציאתו של טימרמן לגלות, ב-1979. הוא התגורר בישראל במשך שלוש שנים, לא התערה בארץ, וגינה בחריפות את מדינת ישראל כאשר עזב.

בשנת 1978 הופשרה אופציה חוקתית לגבי האסירים שהשלטון הודה בהחזקתם בבתי-הסוהר, אופציה שהייתה מוקפאת מאז ההפיכה הצבאית. אופציה זו אפשרה לאסירים פוליטיים לצאת מארגנטינה, כל עוד יסכימו לוותר לעד על אזרחותם הארגנטינית, ויקבלו במקביל אזרחות של מדינה זרה, המוכנה להעניק להם אזרחות. לנוכח האפשרות הזאת, שכונתה "האופציה", הציעה ישראל אזרחות ישראלית לכמה עשרות אנשים, שהיו כלואים בארגנטינה ויכלו לעבור לישראל.

27. עדותו של אביבי, וריאיון עם רן קוריאלי, בירושלים, 12 בספטמבר 2003. הטשטוש התודעתי בין היהודים לישראלים פעל בהקשר זה לטובת האסירים. במברק ממאי 1978 נירגד מוצא לנכון לחזור על כך: "ראייה להדגשה מיוחדת העובדה שהשגרירות נהנית מיחס מיוחד באשר לטיפול ביהודים עצורים על אף שאלה אזרחי המדינה. יחס זה לא מוענק לשגרירויות אחרות. זאת הכרה בקשר המיוחד בין ישראל ליהודים כאן." המסמך מצוי בגנוך המדינה, מס' 203. אל: ענוג; מאת: נירגד בירס; הגדון: אנטישמיות. ראו גם אפל ובכרך, 2002.

28. מברק מאת רם נירגד אל מחלקת אמריקה הלטינית 2 במשרד החוץ, באוגוסט 1976. ממסמכי איש ותיק במשרד החוץ, המעוניין בעילום שם. המסמך נמצא גם בגנוך המדינה.

29. עדות של פיני אביבי, המרכז לתיעוד בעל-פה, 64(216), מיום 28 במרס 2001.

30. עדות של קוריאלי, 12 בספטמבר 2003.

31. ריאיון עם פנחס אביבי, אז ציר צעיר בשגרירות ארגנטינה, ולימים סמנכ"ל משרד החוץ לענייני אמריקה הלטינית, בירושלים, 25 ביוני 2003.

המעבר לישראל היה לא קל, כמובן: מעבר לארץ רחוקה, ששפתה אינה לטינית, והדינמיקה הפוליטית, החברתית, הכלכלית והתרבותית שלה שונה מאוד מזו של ארגנטינה. סוגיית השירות הצבאי, המתלווה אוטומטית לקבלת האזרחות הישראלית, הייתה קשה במיוחד על רקע הסכסוך הישראלי-ערבי. הדבר היה קשה במיוחד לאלה שסלדו מכוח וסבלו משלטון הגנרלים, ואשר ראו בכוחות הביטחון אויב. לפיכך, המעבר לישראל וקבלת האזרחות הישראלית היו מלווים בלבטים שונים.³²

לכן, אין זה פלא שמעטים מבין האסירים הפוליטיים שקלו את האפשרות לצאת לישראל במסגרת האופציה, אגב ויתור על אזרחותם הקודמת. יש ברשותנו רשימה של 37 הליכים, שבהם טופלו עצירים שהיו מוכנים לבחור באפשרות זו, ממאי 1978, תאריך תחילת האופציה, עד 22 בספטמבר 1978 - התאריך שבו עודכנה הרשימה.³³ במברק פנימי, שנשלח מהסוכנות היהודית בבואנוס-איירס לירושלים, ב-22 בינואר 1980, מדובר ב-58 אסירים יהודים, שישראל הייתה מוכנה להעניק להם אזרחות ולהעלותם לארץ. 36 מתוכם קיימו מגעים שונים עם הסוכנות היהודית, על מנת להפעיל את האופציה. ניתוח פיזורם הגאוגרפי של האסירים מצביע על ריכוז גדול במחוז בואנוס-איירס ובאזורים קרובים לבירה. אפרים זדוף הזכיר מסמך של שגרירות ישראל, המצביע על אשרור 57 מקרים, שבהם ישראל נתנה אזרחות לאסירים המצויים בבתי-כלא בארגנטינה. בריאיון שערכנו ביולי 2003 עם דני רקנטי, שליח העלייה בארגנטינה, הוא טען שכ-70 איש זכו בהכרה כזאת ממדינת ישראל, שהייתה מוכנה להתגייס לשחרורם. לדברי רקנטי, רק 19 מתוכם יצאו לכיוון ישראל (17 הגיעו לארץ ושניים פרשו בתחנת המעבר באירופה), ו-8 יצאו לארץ אחרת.³⁴ במילים אחרות, למרות הסתירות בין המקורות השונים, מדובר ביותר מ-50 איש, שיכלו לצאת לחופשי בהתערבותה של ישראל, ומתוכם בחרו באופציה הזאת פחות מ-20 איש, וכ-10 נוספים השתמשו באפשרות זו, אך בפועל הגיעו לארץ מקלט אחרת, באירופה.

מילוט הנרדפים

מבחינה ניתוחית, קיום חוק השבות ומתן אזרחות ישראלית אוטומטית למגיעים מבת-הסוהר, או לנמלטים, מעלים את הבעייתיות הטמונה במושג הגלות וההגליה לגבי אותם אנשים שעזבו את ארגנטינה ועלו לארץ. ואכן, לגבי חלקם לפחות, הגדרתם כגולים מרצון (expatriates), כלומר, כמי שעזבו את מולדתם ביוזמתם, בשל הדיכוי והמצוקות הנגזרות ממנו (Hannerz, 1990, 237-252), מקרבת אותם למהגרים הבוחרים להיקלט בארץ חדשה יותר מאשר לגולים המסרבים לזנוח את החלום של חזרה לארץ המוצא. מובן שהנרדפים

32. הדבר נוגע במיוחד לכל הנרדפים אשר חיפשו דרך מילוט, ואלהים נתיחם בהמשך. מדינת ישראל הנהיגה מדיניות ליברלית, של מתן אשרה מיוחדת של תושב ארעי (א), שנועדה ליצור מורטוריום ולהקל בכך את הקשיים בתחום זה.

33. "Situación de detenidos PEN con relación al pedido de opción, actualizada al 22.09.78". מתוך הארכיון של דני רקנטי ז"ל.

34. ריאיון עם דני רקנטי, בירושלים, ביום 23 ביוני 2003.

פנו אל נציגי ישראל ואל שליחי הסוכנות היהודית משום שחיפשו דרך מילוט, והשאלה היכן ישתקעו הייתה משנית לעומת הצורך לברוח על נפשם. עם זאת, כמו גולים רבים במקומות אחרים, רבים מאלה שנרדפו ונמלטו לישראל המשיכו לראות את ארגנטינה כמולדתם, וקיוו לחזור אליה ברגע שהדבר יתאפשר. ואכן, רבים מהם בחרו לחזור לארגנטינה עם כינונה המחודש של הדמוקרטיה, בשלהי 1983.³⁵ כיצד התנהלה המילוט? בניגוד למדינות אחרות, שבהן נכנס הטיפול בנרדפים לקטגוריה של מקלט מדיני, בישראל לא היה מעמד מיוחד לפליטים הנרדפים. בעקבות קריאות לעזרה של נרדפים ו/או בני משפחותיהם, נאלצו שליחי הסוכנות היהודית להמציא הליך מילוט מזוורו לאותם אנשים החוששים לחייהם בגלל אווירת הטרור ששררה בארגנטינה. הליכי הגירה רגילים דורשים זמן, לשם ראיונות והבהרות. המועמדים לעלייה לישראל צריכים בדרך כלל לעבור בדיקות רפואיות ופסיכולוגיות, להמציא אישור משטרתי על התנהגות טובה, ולגבש עם הנציגים הישראלים תרחיש של אפשרויות מגורים, עבודה ולימודים בארץ. הליכים אלה עלולים להימשך חודשים. שליחי העלייה המשיכו לטפל במועמדים לעלייה בהליך הרגיל, אך צפו שמספר העולים יגדל משמעותית (אפילו פי שלושה) ב-1977, ביחס לשנה הקודמת.³⁶

רקנטי ושליחי העלייה פיתחו במקביל הליך מהיר כדי לסייע למילוט הנרדפים. מעטה של סודיות אפף את כל הליך המילוט והמעבר לארץ. הנמלטים עצמם היו צריכים להעריך באיזו מידה הם יכולים לסמוך על נציגי הסוכנות היהודית ואנשי שגרירות ישראל, שרצו להצניע את הפעילות הזאת ככל האפשר. אזרחי ארגנטינה שחיפשו דרך מילוט נאלצו לרוב לעבור למדינות שכנות, כאורוגוואי וברזיל, שאפשר להגיע אליהן עם תעודת זהות בלבד, ואין צורך להוציא דרכון במשטרה. כמו־כן היו יכולים לנסות לחצות את הגבול באופן בלתי חוקי. לרוב, הליך ההגירה הושלם רק בארץ המעבר, שבה הונפקו תעודות מעבר לאותם נרדפים שלא היה להם דרכון ארגנטיני תקף, או שלא יכלו להשתמש בו. כאמור, מדינת ישראל והסוכנות היהודית היו מעוניינות לבצע את פעילות המילוט בחשאי. שלטונות ארגנטינה יכלו לפרש את המילוט כפעולה עוינת נגד מדינתם, והיה חשש שהדבר יסכן את תהליך העלייה הכללי. לכן ניתנה הוראה מפורשת להימנע ממתן סיוע לכל פעיל פוליטי שהיה מעורב בפגיעות בנפש ובמעשי טרור. עם זאת יש לציין שמעטים בלבד נדחו על־ידי שליחי הסוכנות בשל השתתפותם בפעילות חמושה שהביאה לקורבנות בנפש.³⁷

35. אי אפשר לאמוד במדויק את מספר העוזבים את ישראל, אך להערכת הנמלטים שנשארו בארץ, הרוב עזב את ישראל במהלך השנים, לכיוון אירופה או לארגנטינה, בעקבות הדמוקרטיזציה.

36. מספר העולים מארגנטינה ב-1976 היה 1,616, כמעט כפול מהמספר ב-1975 (892), גידול שהצביע על מגמה. בפועל, ב-1977 הגיעו לישראל 2,158 איש, וב-1978 המספר עמד על 1,960. לאורך השנים הבאות בשלטון הצבאי ירד מספר העולים ל-1,577 (1979), 1,036 (1980), 949 (1981), 1,165 (1982), 1,283 (1983). רק בשנה הראשונה לכינון הדמוקרטיה חזר מספר הבאים (841 ב-1984) לרמה של ערב ההפיכה הצבאית ב-1976. ראו הסוכנות היהודית, 2002.

37. רקנטי, אשר טיפל ביותר מ-200 פניות, טען שדחה שני אנשים בלבד, על רקע מעורבותם בפעילות חמושה אשר הביאה לקורבנות בנפש. ריאיון שני בירושלים, 23 ביוני 2003.

קיים ספק לגבי מידת החשאיות שנשמרה בפועל, ומה הייתה מידת המידור היעיל של המידע. ישנן עדויות כי בחוגים הדיפלומטיים המוצבים בארגנטינה, בקרב הקהילה היהודית ואפילו בקרב השלטונות וכוחות הביטחון המקומיים, היו ידיעות לגבי פעילות המילוט שניהלה הסוכנות היהודית. שומרים מקומיים (לא־יהודים), שהיו מופקדים על אבטחת המוסדות היהודיים, ידעו על כך בוודאי. כמו־כן, עצירים יהודים עברו חקירות ועינויים, כדי לעמוד על טיב פעילותה של הסוכנות היהודית בארגנטינה.

חששותיהם של הגורמים הישראליים הניעו אותם לערוך ראיונות עומק עם הפונים, על מנת לברר מהי מידת אמינותו של הפונה, מהו הרקע לבקשת המילוט, ובאיזו מידה המצב חמור. (אחד הנמלטים דימה לאחר מכן את ההליך לסצנה מסרט ריגול.³⁸) כמו־כן נערך ריאיון פסיכולוגי, על מנת לאשש את אמינותו ואת תקינות מצבו הנפשי של הפונה. המידע על הפונים היה מועבר בצינורות בטוחים לשגרירות ישראל ולממונים בסוכנות היהודית בארץ. לרוב, הנמלטים תודרכו כיצד לעבור את הגבול וליצור קשר עם נציגי הסוכנות בארצות השכנות. במקרים מיוחדים של סכנת חיים, הוחלט אף להסתירם בבתיים של נציגים ישראלים, או אפילו במשרדי הסוכנות היהודית. במקרים בודדים, נציג הסוכנות היהודית ליווה את הנרדף ודאג להימלטותו.

בכל אחד משלבי המילוט היה ההליך עלול להיכשל, אילו היה המידע דולף החוצה. מקרה מעניין, המעיד על הקושי בשמירת החשאיות, התרחש ביולי 1977, סביב מעצרו של פסיכולוג ארגנטיני לא־יהודי. אחד המטופלים שלו היה יהודי, שבאחת הפגישות סיפר לפסיכולוג על בן־דודו, שנמלט בעזרתה של הסוכנות היהודית. הפסיכולוג נהג להקליט את הפגישות הטיפוליות, ועל השתלשלות המקרה אפשר ללמוד ממברק ששלח דני רקנטי:³⁹ לפני יומיים הפסיכולוג נעצר והקלטות נתפסו. מר [השם הושמט] פנה אלינו, כשהוא מסביר לנו את נקיפות המצפון שלו ואת החשש שלו שגילה לפסיכולוג פרטים על מעורבותה של הסוכנות היהודית במילוט.

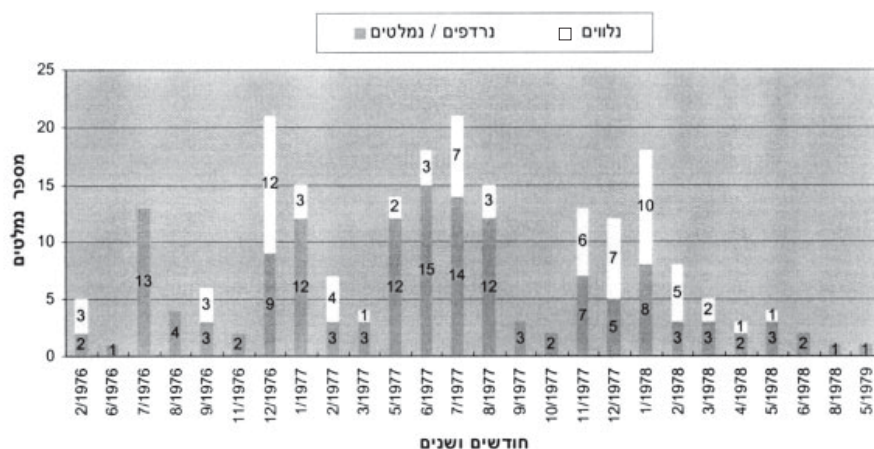
בין הפרטים שמסר המטופל למטפל הייתה העובדה שבן־הדוד קיבל מחסה בביתו של יצחק פונדק, שליח הסוכנות, בעודו ממתין לרגע המתאים להימלט מארגנטינה. הנמלטים נדרשו להגיע בכוחות עצמם לארצות השכנות, בעיקר לאורוגוואי ולברזיל, ושם טיפלו אנשי הסוכנות בתעודות ובמימון הנסיעה לארץ (תרשים 1). היציאה מארגנטינה הייתה בעייתית גם לבעלי דרכונים תקפים, ובמיוחד למי שלא היו ברשותו תעודות תקפות. גם מי שהחזיק בדרכון היה יכול להיתקל בבעיות ואף להיעצר בביקורת הגבולות. אך מעבר הגבול היה קשה במיוחד לכל אותם נמלטים שנמנעו מהוצאת תעודות או מחידוש דרכונם במשרדי המשטרה הפדרלית, משום שחששו ממעצר. בראיונות שנערכו עמם סיפרו הנמלטים על ניסיונות מוצלחים ופחות מוצלחים לזייף תעודות כאלה. אחד הדברים שהקלו את הבריחה הייתה העובדה שהמעבר ממדינה למדינה נעשה באמצעות תעודות זהות בלבד, בלי עזרתו של מאגר נתונים ממוחשב. עם זאת, ברור שהיה סיכון ממשי, אשר עורר חרדה. הליך זה חשף את הנרדפים לפחדים ולסיוטים, מכיוון שלא ידעו באילו בעיות ייתקלו כאשר יחצו את הגבול. הבל ברמק, אשר נמלט בגיל שבע־עשרה מארגנטינה לאורוגוואי,

38. עדותו של פ"י, החי כעת בארץ שלישית (השם הושמט לבקשתו), 10 באוגוסט 2003.

39. מברק מרקנטי לדומיניץ, יולי 1977, מס' 34, הארכיון של דני רקנטי ז"ל.

נזכר בחלום בלהות ששב ופקד אותו במשך שנים רבות, ואשר עסק בבדיקת תעודותיו המזויפות בזמן עלייתו לאונייה שבה התכוון לחצות את הגבול לאורוגוואי, אף-על-פי שבריחתו עלתה יפה בסופו של דבר.⁴⁰

תרשים 1: תאריך הגעה לארץ (N=218)

אומנם הנמלטים לא ידעו זאת בוודאות, אך הכוחות המזוינים והמשטרות של ארגנטינה ושל מדינות רודניות אחרות בדרום אמריקה שיתפו פעולה על מנת להדק את חגורת הדיכוי סביב נרדפים מן הארצות השכנות. במסגרת שיתוף פעולה זה, המוכר כיום בשם מבצע "קונדור", נרצחו כמה מאות אזרחים בארצות השכנות (McSherry, 2002, pp. 121–128; Roniger & Sznajder, 1999, pp. 38–60).

כאמור, חציית הגבול לארץ המעבר, בעיקר לאורוגוואי או לברזיל (טבלה 1 ותרשים 2), הוטלה בדרך כלל על האנשים עצמם, מבלי שנתנו להם מסמכים ישראלים שיכלו "לסבך" את ישראל. במקרים בודדים, נציגי הסוכנות היהודית עזרו לנמלטים וליוו אותם למקום מבטחים. תרשים 1 מראה את ממדי המילוט במרוצת הזמן. רוב הנתונים מתייחסים לתקופה שעד אוגוסט 1978. מנתוניהם של 218 אנשים, שלגביהם יש נתונים פרטניים, עולה כי רוב הנמלטים עזבו את ארגנטינה בין דצמבר 1976 לדצמבר 1977. 30.3% מהנמלטים (N=66) עזבו את ארגנטינה ב־1976, 58.2% (N=127) יצאו ב־1977, וכ־11% (N=24) עזבו ב־1978.

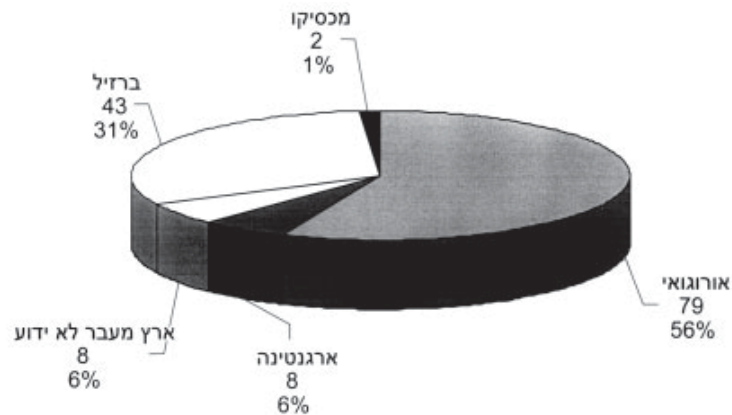
40. ריאיון עם הבל ברמק, בירושלים, 12 באוגוסט 2003.

טבלה 1: דרכי מילוט על-פי סוג התעודה

תעודה	נרדפים / נמלטים	נלווים	סה"כ
תעודת מעבר	100	36	136
דרכון	47	39	86
סה"כ	147	75	222

ערכים חסרים=8; N=222

תרשים 2: דרכי מילוט (N=140)

הליך המילוט הביא להצלחתם של כ-350 עד 400 בני-אדם. במקביל, נמשכו היחסים הדיפלומטיים והמסחריים של ישראל עם הממשלה הצבאית בארגנטינה. ארגנטינה הרודנית התעלמה, ואולי העלימה עין ביודעין, ממבצע המילוט הנמשך.

מאפייני הנמלטים

מי היו האנשים שנמלטו לישראל? מה היה הפרופיל החברתי והפוליטי שלהם? האם היו כולם יהודים? האם השתתפו בפעילות בתנועות נוער ציוניות ובארגונים יהודיים? האם רובם היו פעילים בתנועות פוליטיות לא-יהודיות? כמה מהם נאלצו להימלט בעצמם, וכמה מהם היו בני משפחה נלווים? כמה נבדלו מנרדפים אחרים שנעלמו או נרצחו? האם יצאו מארגנטינה בעזרת דרכונים, או חצו את הגבול בעזרת תעודות זהות ורק בהמשך קיבלו תעודות מעבר ישראליות? דרך אילו ארצות נמלטו? מתי הגיעו לארץ? כדי לענות על השאלות הללו בנינו מאגר נתונים הכולל 230 מקרי מילוט מארגנטינה לישראל. מאגר זה כולל נמלטים שרובם הגיעו לארץ עד אוגוסט 1978. נתונים אלה נלקחו משלושה מקורות: א) רשימת התיקים האישיים שפתחו דני רקנטי ונציגי הסוכנות היהודית בארגנטינה עד אוגוסט 1978, ואשר כוללת את רוב המקרים במאגר הנתונים; ב) תמישה

נמלטים שאותרו מתוך רשימה כמעט זהה, שפרסם העיתונאי מרסל זוהר בספרו ב־1991; ג) ראיונות עם אנשים שלא הופיעו בשתי רשימות הללו, ואשר אותרו בארץ באמצע 2003. מספר הנמלטים לישראל מוערך ב־350–400 איש, אשר יצאו מארגנטינה בתקופת השלטון הצבאי.⁴¹ יש להניח שמספר זה נכון, לנוכח העובדה ששמות נוספים זורמים בלי הרף אל מאגר הנתונים שלנו. עם זאת, עדיין לא הצלחנו למצוא מסמך רשמי של מדינת ישראל או של הסוכנות היהודית מאותה תקופה, אשר יוכל לאשש או לתקן את ההערכה המספרית הזאת. בהנחה שמספר הנמלטים אכן נע סביב המספר הזה, מאגר הנתונים שברשותנו כולל נתונים מהימנים על 57% עד 65% מהמקרים.

רשימת ה־230 כוללת 154 נרדפים־נמלטים ו־76 בני משפחה נלווים. ברוב המקרים, המידע על האנשים מקיף למדי, ואילו לגבי חלקם חסר מידע בנקודות מסוימות, והדבר משתקף בנתונים בהמשך. בין הנמלטים יש שלושה מקרים של אזרחי אורוגוואי, שנאלצו לברוח מארגנטינה עם חמישה בני משפחה, לאחר שמצאו מקלט בארגנטינה בעקבות השתלטות אנשי הצבא בארץ מולדתם כמה שנים קודם לכן. מקרים אלה משקפים תופעה רחבה של מאות אזרחים ברזילאים, בוליביים, צ'יליאנים ואורוגוואים, אשר בשנות השבעים המוקדמות ברחו מארצותיהן שנהפכו לרודנויות, ומצאו מקלט בארגנטינה, שעדיין הייתה תחת שלטון דמוקרטי. ההפיכה הצבאית בארגנטינה הפכה אותם שוב לפליטים נרדפים והביאה לחיסולם של כמה מאות מהם ב"מבצע קונדור" (ראו טבלה 2).

טבלה 2: קורבנות "מבצע קונדור" בחלוקה לאזרחות ולמקום ההתנקשות⁴²

מקום ההתנקשות					
סו"כ	ברזיל	פרגוואי	צ'ילה	ארגנטינה	
12	12	-	-	-	ארגנטינה
119	לא ידוע	לא ידוע	לא ידוע	לא ידוע	צ'ילה
51	-	-	-	51	פרגוואי
16	-	-	7	9	ברזיל
132	-	2	3	127	אורוגוואי
72	-	-	36	36	בוליביה
	12	2	46	223	סו"כ

נתונים: McSherry, 2002, p. 39.

41. הערכה זו משותפת לאלה שעסקו במילוט, כרקנטי ז'ל וכיואל בר־רומי, שלימים היה אחראי על הדסק הדרום־אמריקאי במשרד החוץ (בר־רומי, 1996). ראו בדות הוועדה הבין־משרדית לגורל הנעלמים היהודים בארגנטינה (2003). הערכה של זדוף כי על בסיס נתונים לגבי "חלק מהתקופה הנידונה", מדובר ב־300 איש לפחות.

42. נתונים: McSherry, 2002, p. 39. בנתונים שמופיעים אצל מקשרי לא מצוין מקום ההתנקשות ב־119 האזרחים הצ'יליאנים. אפשר להניח שמרביתם נרצחו בארגנטינה, נוסף על אלה שנרצחו במסגרת "שלב III" בארה"ב (אורלנדו לטלייה רוני מופיט).

מבצע זה הושתת על שיתוף פעולה בין השלטונות הצבאיים במדינות דרום אמריקה, ששמו להם למטרה לחסל את פעילי השמאל ואת מתנגדי המשטרים הצבאיים. מבחינה הגילאיים, ישנם 53 מקרים של ילדים ובני נוער מגיל 0 עד גיל 15 שנמלטו לישראל כמלווים של הוריהם. קבוצת הגיל של בני 16-25 כוללת 52.2% מהנמלטים, כלומר 119 מקרים, מהם 110 היו נמלטים ו-9 היו מלווים. אחוז גבוה זה מעיד על תחושת הסכנה שבה היו שרויים בעיקר הצעירים תחת השלטון הצבאי. בקרב בוגרים בני 26 ומעלה, אחוז המלווים גדל ככל שהגיל עולה, דבר המעיד על הפגיעה במשפחות שלמות. כך, בשכבות הגיל 16-25, 26-35, 36-45 ובשכבת הגיל של בני 46 ומעלה אחוז המלווים הוא: 7.5, 19.5, 36.3 ו-25 בהתאמה (טבלה 3).

טבלה 3: גילאי הנרדפים/נמלטים והנלווים אליהם

קבוצות גילאיים	נרדפים / נמלטים	נלווים	סה"כ
15-0	-	53	53
25-16	110	9	119
35-26	33	8	41
45-36	7	4	11
46+	3	1	4
סה"כ	153	75	228

ערכים הסרים: 2; N=228

מבחינה מגדרית, 55.2% מהנמלטים היו גברים (N=85) ו-44.8% היו נשים (N=69). בין הנלווים, אחוז הנשים היה דומה: 54.8% (N=40) לעומת 45.2% גברים (N=33). כאשר משווים נתונים אלה לנתוני הנעלמים, כפי שפורסמו בדוח הוועדה הממלכתית הארגונית (CONADEP), המצביעים על 70% גברים ו-30% נשים בקרב הקורבנות, אפשר לראות בבירור שאחוז הנשים גבוה יותר בקרב הנמלטים ובני משפחותיהם.

מעמד אישי: קרוב ל-50% מהנמלטים היו נשואים (49.7%). הרווקים היו 44.3% מהמקרים. אלמנים וגרושים היוו את יתרת ה-6%. אחוז הנשואים בשכבות הגיל הצעירות הוא גבוה, דבר המעיד על סביבה תרבותית מסורתית. מאידך, עדויות בעל-פה מצביעות על כך שהיו כמה נישואים פיקטיביים, כדי להימלט מארגונינה בצוותא.

מבחינת ההשכלה וההון האנושי של הנמלטים, מן הנתונים עולה שהרוב היה כנראה בעל השכלה גבוהה חלקית. יש בידינו נתוני השכלה לגבי 73 נמלטים, מתוכם 39 היו באמצע לימודיהם האוניברסיטאיים בעת המילוט. בגלל הימלטותם מארגונינה, לא יכלו לסיים את לימודיהם, ומנהל הסטודנטים והאוניברסיטאות בישראל ניסו לגבש הליכי קליטה ומסגרות לימודיות שיאפשרו את המעבר להמשך לימודים גבוהים, גם במקרים שבהם לא יכלו הנמלטים להמציא מיד תעודות המעידות על לימודיהם הקודמים. בין 73 הנמלטים הנ"ל, 17 החזיקו בתארים אקדמיים, 9 היו בעלי תוארי המשך גבוהים ו-8 היו בעלי השכלה תיכונית. בין הסטודנטים ובוגרי האוניברסיטות שיש מידע פרטני לגבי תחום לימודיהם

(N=55), 30 למדו מדעי הטבע ומדעים מדויקים, והיתר למדו מדעי החברה והרוח. בין המקצועות הבולטים היו רפואה ופסיכולוגיה.

מבחינה תעסוקתית יש מידע על 83 מקרים, שבהם יותר ממחצית הם סטודנטים (טבלה 4). מתוך כלל הנעלמים, הסטודנטים היו 21%, על-פי נתוני ה-CONADEP. מתוך כלל הנמלטים, הסטודנטים היו 53%. בעלי מקצוע היו 14.4% מסך כל הנמלטים, לעומת 18.3% מכלל הנעלמים. 30.2% מהנעלמים היו פועלים, ואילו בקרב הנמלטים היו רק 3.6% פועלים, דבר המעיד יותר מכל על המבנה החברתי והתעסוקתי של יהודי ארגנטינה באותן השנים.

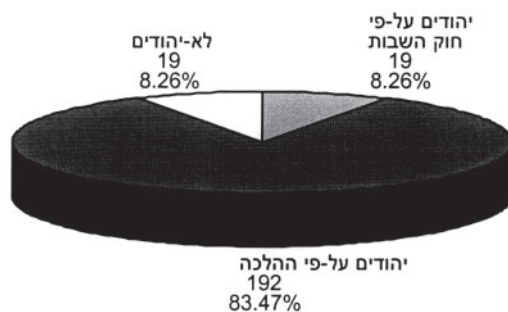
טבלה 4: פרופיל תעסוקתי של הנרדפים/נמלטים

תחום העיסוק	מספר נרדפים / נמלטים
סטודנטים	44
בוגרי אוניברסיטות	17
בעלי מקצוע	12
עצמאיים	4
מעמד בפועלים	3
צווארון לבן	2
סה"כ	82

2N=8; ערכים חסרים = 72 (סה"כ נרדפים/נמלטים = 154)

כבר דנו בנהלים של מתן מעמד עולה לנמלטים, מתוך ההגדרה הרחבה ביותר של מיהו יהודי על-פי חוק השבות המתקן, וכן בנושא קרובי המשפחה הלא-יהודים, שגם הוא טופל על-פי ההגדרה הרחבה ביותר. מתוך 230 הנמלטים ובני משפחותיהם שבמאגר הנתונים, 83.47% היו יהודים לפי ההלכה, 8.26% נחשבו יהודים על-פי חוק השבות אך לא על-פי ההלכה, וה-8.26% הנתרים לא היו יהודים אך היו חלק ממשפחה שבה בן או בת הזוג היו יהודים (תרשים 3).

תרשים 3: יהודים ולא-יהודים (N=230)

גם אם הרוב המוחלט של הנמלטים היה יהודי על-פי חוק השבות, מעטים היו הנמלטים ובני המשפחה שלקחו חלק בפעילות בתנועות נוער יהודיות, ויש להניח שרבים היו רחוקים מהקהילה היהודית המאורגנת. 79.9% מהנרדפים/נמלטים ו-86.8% מהנלווים לא פעלו במסגרת תנועות נוער יהודיות או ציוניות (טבלה 5).

טבלה 5: פעילות בתנועות נוער ציוניות

פעילות בתנועות נוער ציוניות	נרדפים / נמלטים	נלווים	סה"כ
עצמית	27	3	30
מכרים	4	7	11
לא	123	66	189
סה"כ	154	76	230

לעומת זאת, מתוך 154 אנשים שיש בידינו מידע לגבי פעילותם הפוליטית והחברתית ערב המילוט, 67 (43.5%) העידו על עצמם שהיו פעילים פוליטיים ופעילים חברתית, ואילו 65 אנשים לא לקחו חלק בפעילות פוליטית או חברתית כלשהי. לבסוף, 14.3% (N=22) הצהירו ערב עלייתם שהכירו מקרוב פעילים פוליטיים, ולכן היו בסכנה, אם כי הם עצמם לא השתתפו בתנועות פוליטיות או חברתיות. בין הנלווים (N=76) לא עסק איש בפעילות פוליטית, ואילו 81.6% (N=62) הגדירו את עצמם במפורש כ"אנשים בלי שום פעילות פוליטית". מכאן אפשר להסיק שהמניע העיקרי להימלטות מארגנטינה היה המעצר ולעיתים העינויים שהם עצמם חוו, או המעצר וההיעלמות של קרובי משפחה, חברים ללימודים, חברים לעבודה או מכרים (טבלה 6).

טבלה 6: פעילות פוליטית

פעילות בתנועות נוער ציוניות	נרדפים / נמלטים	נלווים	סה"כ
עצמית	67	-	67
מכרים	22	14	36
לא	65	62	127
סה"כ	154	76	230

בבואם לארץ, המשיכו הנמלטים ובני משפחותיהם לחוש את חרדות העבר, והיו שסבלו ממצב פוסט-טראומטי. אנה לופז, כיום חברת קיבוץ כפר מסריק, שהייתה פעילה בורוע המדינית של ה-ERP עד 1977, מספרת בריאיון שנערך באפריל 2003 על התחושות שלה ושל בעלה-לשעבר כאשר הגיעו לארץ לאחר שנמלטו מארגנטינה:

כשאנחנו באנו לארץ, לא סיפרנו לאף אחד. היינו בשוק ובפחד ... אנחנו מכירים אנשים שלא עלו לארץ, או נוצרים שנסעו לברזיל ולאורוגוואי ונתפסו שם. חשבנו שגם פה אנחנו יכולים להיתפס, ולכן עדיף לא לדבר ולא לספר. עברו הרבה שנים עד שהעזנו לספר. ...יצאנו ב'77', ואחרי זה התחילו להגיע עוד

ארגנטינאים, שגם יצאו כמונו, אבל אני לא יודעת שום דבר או מיהם... לא דיברנו עם אף אחד...

שאלה: שם הייתם מאוד פעילים פוליטית, ופה זה התהפך?
אנה: כן, פה זה התהפך. ברגע שהגענו לפה, כבר הייתה מלחמה להישרד, להיקלט, ללמוד את השפה ולהבין אותה, את האנשים, את המנטליות, למצוא עבודה, להתפרנס. כל הדברים הפשוטים, היומיומיים.⁴³

מעמדם של הנמלטים בישראל יצר חוויה של עמימות ותהייה. סוסנה מינדס הייתה חברה ב-Ters (ארגון של סטודנטים סוציאליסטיים מהפכנים בקורדובה) עד אמצע 1976, ונמלטה לישראל. היא נזכרת:

אני לא יודעת האם הייתי מודעת אז למעמדי כגולה, אך כשאני חושבת על זה, בואי לישראל הוסיף לבלבול שלי. ישראל קיבלה אותי כיהודיה אך אני עובתי את ארגנטינה לא כיהודיה. באותו זמן מאוד רגזתי על זהותי היהודית; זה נבע מהתבגרותי. הזהות היהודית שלי נגזרה מאבי ובנקודה ההיא לא דיברתי איתו אפילו. אבל אני נזכרת שכאשר ביקרתי אתכם, בטי ודני, חשבתי לעצמי: "הם גולים אמיתיים". כאילו בישראל לא הבינו אותנו. הייתי שם [בישראל] כיהודיה והייתי חייבת להודות על כך שקיבלו אותי, וזה נכון שהיו לנו כל כך הרבה נקודות עדיפות על פניכם, השוהים בספרד. אבל בספרד גיליתי את ההבדל בין אלה שעזבו כמוני ופוליטים פוליטיים, או אפילו אלה שהיו חסרי תעודות... זה היה שונה (Guelar, Jarach & Ruiz, 2002, p. 234).

היו נמלטים שבחרו לחדול מפעילות פוליטית עם בואם לישראל, ואילו אצל אחרים התחזקה הויקה לפעילות הפוליטית בעקבות המעבר המהיר לארץ. גם אם חלק מפעילות זו מצאה אפיקים מקומיים ישראלים, חוויות העבר הקשות לא אפשרו היטמעות מלאה במציאות החדשה. נורה סטרחליביץ', שמשפחתה נפגעה קשות בדיכוי בארגנטינה, משחזרת כיצד הגבירה את פעילותה כאשר שהתה בארץ, בשנים 1977–1980, לפני שעברה לקנדה:

אחרי שעינו אותי, ושמעתי את קולו של אחי תוך כדי כך, אחי נעלם יחד עם חברתו, ושני בני דודי נעלמו, והייתי צריכה לברוח מהמדינה לבדי... בישראל התחלתי לחפש דרכים לפעול למען מי שנפגעו שם... ניסיתי לעשות כמה שיותר... התחלתי גם לכתוב את הסיפור של מה שקרה שם... כשהייתי כאן השתתפתי [גם] בהפגנות של שלום עכשיו. היינו דור של אנשים שהשתתפו בפוליטיקה, כמשהו שהוא חלק מהחיים.

...נהניתי מהארץ מאוד. המדינה הזאת היא מקום מאוד מעניין, ונהניתי ממנה מאוד, למרות כל מה שאני לא אוהבת... לא אהבתי את הפוליטיקה של בגין, ולכן השתתפתי בהפגנות כאן... אבל לפחות זו הייתה מדינה שבה יכולת לפתוח את הפה ולהשתתף. אז נהניתי, אבל לא הודהיתי עם המדינה... לא ראיתי בישראל

43. ריאיון שנערך בכפר מטריק, על-ידי אורית גוית, סטודנטית למ"א במחלקה לסוציולוגיה ואנתרופולוגיה, האוניברסיטה העברית, במסגרת חובות לסמינר על גולים פוליטיים של אמריקה הלטינית, אפריל 2003.

את המדינה שלי, ובגלל החוויה שלי, שבה הרגשתי אחראית כלפי אלה שמתו, ואני הייתי הניצולה, הקשרים למדינה שלי [ארגנטינה] הפכו אפילו חזקים יותר. כשבאתי לפה, הייתי דרום-אמריקאית. שם הייתי יהודייה, ופה הייתי דרום-אמריקאית. זה לא היה אכפת לי כשלעצמו, אבל אז הבנתי שאני באמת דרום-אמריקאית, ושרציתי להיות דרום-אמריקאית. הבנתי שאני יהודייה לטינו-אמריקאית, ושזה מה שאהיה. אז לא הפכתי ממש לישראלית, כי לא הרגשתי שזו התרבות שלי.⁴⁴

בבואם לארץ נכנסו הנמלטים למסגרות שונות, שכללו מכינות באוניברסיטות, אולפנים לעברית, מגורים בערים, בעיירות פיתוח ובקיבוצים. מתוך עדויות של נמלטים עולה בבירור שלא נוצרה קהילה של נמלטים, בעלת זהות נפרדת ופעילויות פוליטיות עצמאיות, אף-על-פי שקבוצות שמאל, כצעירי מפ"ם, ניסו לקלוט אותם בחזרה או לשכנע אותם להצטרף לשורות הציונות הסוציאליסטית. עם זאת, הנמלטים נטמעו בארץ לפחות זמנית, בדומה לעולי ארגנטינה ולעולים מארצות אמריקה הלטינית האחרות, ונהפכו מבחינת החברה הישראלית ל"בלתי נראים", כשהצטרפו לעולים הוותיקים בכל מגזרי הפעילות ובכל נקודות היישוב בארץ (על טיב השתלבותם של יוצאי ארגנטינה וארצות אמריקה הלטינית באותן השנים ראו: Roniger, 1989, pp. 63–72).

תלאות העבר המשיכו להעיק על כל אחד מהם וטבעו את חותמם בו לעד, אך מבחינה קבוצתית לא השפיעו הנמלטים על החברה הישראלית או על הפוליטיקה בארץ, כפי שהתבקש לכאורה מן הרקע שלהם בארץ מוצאם. קשיי הקליטה התרבותית וההסתגלות למסגרות תובעניות, כמו הצבא, הניעו רבים מהם לעזוב את הארץ כעבור שנים אחדות ולחזור לארגנטינה, או לעבור לארץ שלישית, במיוחד לספרד ולמקסיקו. סולמה הופן עברה לגור בספרד, והיא משחזרת את התקופה שבה שהתה בארץ:

הייתי פה שנתיים. עבדתי טוב. היו לי ידידים טובים, אבל כל הזמן הרגשתי שזה לא המקום שלי. הרגשתי כאילו שאחרי שנתיים, האווירה בישראל [עושה תנועה של חנק]... כאילו שחסר לי אוויר. הרגשתי כאילו שזה גטו... ובספרד מה? בוא נגיד שבספרד לא עבדתי ולא יכולתי להיקלט כמו פה, בקשר לעבודה ולדירה, אבל זה קשור לתרבות. אני הרגשתי בספרד יותר כמו בבית...⁴⁵

חויית הגלות לא נעלמה גם לאחר ההשתקעות בארץ, כפי שעולה מעדותו של אבי בן-שלמה:

אני מרגיש בגלות. אפילו שאני מאוד אוהב את חווה אלברשטיין, אני שומע את יהודית רביץ ואריק איינשטיין. אז אני מאוד אוהב. אבל אני שומע גם קרלוס גרדל. זה השפיע גם על איזה סוג איש אני. איש שנולד בבואנוס-אירס ותמיד יהיה קשור לשם. אני מזכ"ל של האגודה הישראלית לסופרים בשפה הספרדית. יש אומרים, "טוב, אתם כותבים בספרדית כי אתם לא יודעים מספיק עברית". זה

44. ראינה אורית גזית, בירושלים, ספטמבר 2003.

45. ריאיון עם סולמה הופן, ראינה אורית גזית, בירושלים, אוקטובר 2003.

נכון. אי אפשר לכתוב שירים או לכתוב פרוזה כמו שצריך בשפה אחרת... אבל זה לא רק זה. זה חלק, ולא החשוב ביותר. הרוב כותבים כי יש להם מלנכוליה. יש להם נוסטלגיה על החיים שהיו בחו"ל. הילדות שעברו שם, ובטח שהם קברו הורים, אחים, חברים שם... איך אפשר לקחת ולמחוק את זה?⁴⁶

בין שנשארו בארץ ובין שעזבו כעבור זמן-מה, המילוט מארגנטינה שינה את מסלול חייהם לצמיחות, קירב רבים מהם ליהדות ובמידת-מה אף לישראל, אך במקביל יצר פתח לתהליכים דינמיים שלא הקלו על מרביתם. הקשר לארץ מוצאם נשאר פתוח, גדוש געגועים וזעם, כמיהה וסלידה, ניגודים ששולבו בזהויות מפוצלות מאוד.⁴⁷

סיכום

המאמר תיאר כיצד גורמים ישראליים ויהודיים נשאבו למצב שבו נדרשו לסייע לקורבנות הדיכוי, מבלי שהייתה הסכמה לגבי זיהוי הבעיה ודרכי הסיוע. ההתייחסות בפועל הביאה לגיבוש דפוסי טיפול, שנוספו על ההליכים הרגילים בטיפול בעולים, שבאמצעותם נמלטו מארגנטינה לישראל כ-350–400 איש. עם זאת, נוצר צירוף אינטרסים בארץ ובקהילה היהודית בארגנטינה, שמנע מנושא ההיעלמויות לעלות למרכז סדר היום הציבורי בארץ, במיוחד בתקופת הדיכוי הקשה ביותר, בין 1976 ל-1978. הדבר יצר תחושות זעם והחמצה, ובטווח הארוך התקבע הנושא בתודעתם של קרובי הנעלמים והנפגעים כ"בגידה של ישראל". הניתוח מעלה כי בפועל סייעו קשריהם של הדיפלומטים הישראליים עם השלטונות הארגנטיניים להשגת מעטה חסינות מסוים לפעילות סמויה של מילוט, להשגת הרשות לבקר אצל אסירים יהודים רשומים, ולקבלת אישורי יציאה לאסירים המוכנים לוותר על אזרחותם הארגנטינית במסגרת האופציה החוקתית.

הניתוח הבליט את מורכבותם והדירותם (porosity) של יחסי הכוחות במשולש יחסיה של מדינה בעלת דימוי של מדינת-אם (ישראל) עם אנשי פזורה בעלי נתינות של מדינה אחרת (היהודים הארגנטינים) ועם אותה מדינה (ארגנטינה). לא נחזור כאן על הניתוח; רק נעיר כי הוא העלה את נזילותן של הגדרות הזהות, במיוחד במצבי תמורה ומשבר. חלק מהנציגים הישראליים, ובראשם שגריר ישראל בתחילת השלטון הצבאי, התקשו בתקופה של שיא הדיכוי לתמרן בין הגדרות אזרחיות, המושתתות על כיבוד ריבונות מדינתית, לבין הגדרות זהות אתניות-לאומיות, המחייבות סולידריות וערבות הדדית. הם היססו בתחילה לייצג את הנרדפים, שהיו אזרחי מדינה זרה, ובכך לקחת סיכונים דיפלומטיים. ומנגד היו גורמים שקידמו פעולות הנגזרות מהגדרה רחבה של ערבות הדדית יהודית, שאף הורחבה עד כדי כך שכללה לא-יהודים הנשואים ליהודים. במקביל, בבואם למצוא דרך מילוט, נרדפים לא מעטים גילו בעצמם זהות יהודית, שהתרחקו ממנה במשך השנים, והסכימו

46. ריאיון עם אבי בן-שלמה, ראינה אורית גזית, במעלות, בספטמבר 2003.

47. היבטים אלה של הבניה והבניה-מחדש של זהויות יטופלו בהרחבה בעבודת גמר לתואר מ"א של אורית גזית, באוניברסיטה העברית בירושלים; וראו גם: Nederveen, 1994, pp. 161–184.

להימלט לישראל. העקירה מארגנטינה והמעבר לארץ לא הקהו, ואף העמיקו, קווי זהות שהנמלטים הביאו עמם משם, ואליהם הצטרפו סממני זהות חדשים, אשר יצרו בנמלטים זהויות מפוצלות מאוד. אלה לא היו עולים רגילים, אלא "מקומיים" שנהפכו לגולים, נשאו עמם את טראומת העקירה, והמשיכו להביט לאחור, כשהם שומרים על הזיקה לארץ שנאלצו לעזוב בשל דיכוי של השלטון הצבאי. בישראל הם לא יצרו קהילה נפרדת, ולא נהפכו כאן למנודים מרצון או מכורחה. החברה הישראלית ניסתה להטמיע אותם בכוח הספיגה העצום שלה ובמדיניות ההטמעה הלאומית, כשלדידה הם היו חלק מהזהות המשותפת (לפחות כך היה אצל רובם). עם זאת, תחושת הזרות במדינה ששפתה ותרבותה זרות להם, ואשר המציאות בה מחייבת שירות צבאי ועימות עם הפלסטינים, הניעה רבים מהם לעזוב את הארץ. מתוך ראינות עומק עם חלק מן העוזבים עולה שרבים מהם פיתחו, באופן פרדוקסלי ולמרות העזיבה, זיקה מחודשת אל הזהות היהודית ואל מדינת ישראל, שאליה הגיעו במנוסתם מפני רדיפותיו של שלטון הגנרלים בשנות השבעים.

מקורות

אפל, אביטל ובכרך, יפעת (2002). מדיניות ממשלות ישראל בנושא הצלת יהודים שנעלמו או נאסרו בתקופת השלטון הצבאי בארגנטינה 1976-1983. עבודה סמינריונית במסגרת סמינר מחקר על גולים פוליטיים מאמריקה הלטינית, האוניברסיטה העברית בירושלים.

בר-רומי, יואל (1996). האם הופקרו יהודי ארגנטינה? גשר, 133, 53-71. הסוכנות היהודית (2002). נתוני עלייה ליום 6.11.2002. הסוכנות היהודית לארץ ישראל, המחלקה לעלייה ולקליטה, האגף למידע תכנון והערכה.

הוועדה הבין-משרדית לגורל הנעלמים היהודים בארגנטינה (2003). <http://www.jafi.org.il/education/ivrit/argentina/dincomiti.html> זדוף, אפרים (2003). סיכום הממצאים בארכיון של משרד החוץ והסוכנות היהודית. בתוך:

דוח הוועדה הבין-משרדית לגורל הנעלמים היהודים בארגנטינה. <http://www.jafi.org.il/education/ivrit/argentina/dincomiti.html> זוהר, מרסל (1991). שלח את עמי לעזאזל. תל אביב: ציטרין.

חיימוביץ, לואיס (1990). ישראל והמלחמה המלוכלכת. הארץ, 11 בפברואר. לעולם לא עוד - דו"ח הוועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת היעלמם של בני-אדם. בואנוס איירס: הוצאת הספרים של האוניברסיטה הלאומית של בואנוס איירס (תרגום לעברית של *Nunca más*, משנת 1984).

סנקמן, ליאונרדו (1999). מילוט יהודים בארגנטינה בעת השלטון הצבאי, 1976-1983. בתוך: דפנה שפרמן (עורכת), ישראל אור לגויים? מדיניות החוץ של ישראל וזכויות אדם (ע' 91-124). תל-אביב: הקיבוץ המאוחד.

קאופמן, אדי (2003). המימד האנטישמי בדיכוי. בתוך: דו"ח הוועדה הבין-משרדית לגורל הנעלמים היהודים בארגנטינה.

<http://www.jafi.org.il/education/ivrit/argentina/dincomiti.html>

קפרא, מיכל (1986). דילמת השטן. מעריב סופשבוע, 28 במרס.

רוניגר, לואיס ושניידר, מריו (2003). שלטון צבאי ופוליטיקה בארגנטינה במאה ה-20 בצל האירועים בשנים 1976–1983. בתוך: דו"ח הוועדה הבין-משרדית לגורל הנעלמים היהודים בארגנטינה.

<http://www.jafi.org.il/education/ivrit/argentina/dincomiti.html>

שגב, תום (1991). מה נעשה עם השמאלנים? הארץ, 24 במאי.

- Avni, Haim (1995). Antisemitismo en Argentina: Las dimensiones del problema. En: Leonardo Senkman y Mario Sznajder con la colaboración de Edy Kaufman (Eds.), *Legado del autoritarismo. Derechos humanos y antisemitismo en la Argentina contemporánea* (pp. 197–216). Buenos Aires: GEL.
- Barroni, Joel (1995). Israel frente a la dictadura militar argentina: El episodio de Córdoba y el caso Timerman. In: Senkman & Sznajder with Kaufman (Eds.), *El legado del autoritarismo* (pp. 325–351). Buenos Aires: Grupo Editor Latinoamericano.
- Bahbah, Bishara (1986). Israel's military relationships with Ecuador and Argentina. *Journal of Palestine Studies*, 15(2), 76–101.
- Brubaker, Rogers (1996). *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the new Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cobb, R.W. & Ross, M.H. (1997). *Cultural strategies of agenda denial*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Dery, David (1999). Policy by the way, or when policy is incidental to making other policies. *Journal of Public Policy*, 18(2), 163–176.
- Dery, David (2000). Agenda setting and problem definition. *Policy Studies*, 21(1), 37–48.
- Di Tella, Andrés (1998). *Montoneros. Una historia*. Film, 90 minutes.
- García, Prudencio (1995). *Drama de la autonomía militar bajo las juntas militares*. Madrid: Alianza.
- Guelar, Diana, Jarach, Vera & Ruiz, Beatriz (2002). *Los chicos del exilio. Argentina 1975–1984*. Buenos Aires: Ediciones el País de No me Olvides.
- Hannerz, Ulf (1990). Cosmopolitans and locals in world culture. *Theory, Culture and Society*, 7(2–3), 237–252.
- Harper, T.N. (1997). Globalism and the pursuit of authenticity: The making of diasporic public sphere in Singapore. *Sojourn*, 12(2), 261–292.
- Harrington, Mona (1980). Loyalties: Dual and divided. In: Michael Walzer et al. (Eds.), *The politics of ethnicity*. Cambridge: Harvard University Press.
- Informe (1999). *Informe sobre la situación de los detenidos-desaparecidos judíos durante el genocidio perpetrado en Argentina*. Buenos Aires: Centro de Investigaciones Sociales de la Delegación de Asociaciones Israelitas Argentinas.
- Klich, Ignacio (1984). The Argentine connection. *Middle East International*, 227(15).
- Klich, Ignacio & Rapoport, Mario (Eds.) (1997). *Discriminación y racismo en América Latina*. Buenos Aires: Grupo Editor Latinoamericano.
- Kong, Lily (1999). Globalisation and Singaporean transmigration: Re-imagining and negotiating national identity. *Political Geography*, 18, 563–589.

- Loveman, Mara (1998). High-risk collective action: Defending human-rights in Chile, Uruguay and Argentina. *American Journal of Sociology*, 104(2), 477–525.
- Ludendorff, Erich (1964). *La Guerra Total*. Buenos Aires
- McSherry, Patrice J. (2002). Tracking the origins of a state terror network: Operation Condor. *Latin American Perspectives*, 29(1), 38–60.
- Mirelman, Victor A. (1995). Las organizaciones internacionales judías ante la represión y el antisemitismo. In: Leonardo Senkman, Mario Sznajder with Edy Kaufman, *El legado del autoritarismo* (pp. 239–272).
- Nakamura R.T. & Smallwood, F. (1980). *The politics of policy implementation*. New York: St. Martin's Press.
- Nederveen, Pieterse, Jan (1994). Globalisation as hybridisation. *International Sociology*, 9(2), 161–184.
- Nunca más* (1995 c.1984). *Nunca más: Informe de la comisión nacional sobre la desaparición de personas*. Buenos Aires: Eudeba.
- Pion-Berlin, David (1989). *The ideology of state terror*. Boulder: Lynne Rienner.
- Rein, Raanan (2002). Quién es el enemigo? Argentina, los franceses y los orígenes de la Doctrina de Seguridad Nacional. Paper presented at the conference on Human-Rights Violations and the Universalization of Law, at the University of Haifa.
- Rein, Raanan (2003). *Argentina, Israel and the Jews*. University Press of Maryland.
- Roniger, Luis (1989). The Latin American community of Israel: Some notes on Latin American Jews and Latin American Israelis. *Israel Social Science Research*, 6(1).
- Roniger, Luis & Sznajder, Mario (1999). *The legacy of human rights violations in the Southern Cone. Argentina, Chile and Uruguay*. Oxford: Oxford University Press.
- Rovner, Mario (1990). Carta abierta sobre los desaparecidos en Argentina. *Semana*, 22 November.
- Senkman, Leonardo (1995). Israel y el rescate de las víctimas de la represión. In: Leonardo Senkman & Mario Sznajder with Edy Kaufman, *El legado del autoritarismo* (pp. 283–324). Buenos Aires : Grupo Editor Latinoamericano.
- Shaffer, Brenda (2002). *Borders and brethren: Iran and the challenge of Azerbaijani identity*. Cambridge: MIT Press.
- Sheffer, Gabriel (Ed.) (1986). *Modern diasporas in international politics*. London: Croom Helm.
- Sikkink, Kathryn (1993). Human rights, principled issue networks and sovereignty in Latin America. *International Organization*, 47(3), 411–441.
- Schmelz, U.O. & Della Pergola, Sergio (1984). The demography of Latin American Jewry. *American Jewish Yearbook 1985* (pp. 51–102). New York and Philadelphia: AJC and Jewish Publication Society of America.
- Sznajder, Mario (2003). El impacto de la aplicación de las doctrinas de seguridad nacional en el Cono Sur. In: Oded Balaban & Amos Megged (Eds.), *Impunidad y derechos humanos. Perspectivas teóricas* (pp. 153–169). La Plata: Ediciones Al Margen.

